

Ilmar Talve kui Eesti etnoloog

Marleen Metslaid*

Ilmar Talve (1919–2007) nime on Eestis seostatud ikka kirjanduse ja kultuuri ajalooa. Need on valdkonnad, kus tema panus eesti kultuuri on olnud kõige silmapaistvam ja meelde jäävam. Talvest kui kirjanikust on Ülo Tontsi kirjutatud raamatu,¹ millele lisanduvad mitmed artiklid.² Tema kolmeköiteline autobiograafia („Kevad Eestis“, „Kutsumatu külaline“, „Kolmas kodumaa“) on mälestusteraamatute seas hindamatu väärtusega. Talve sügav huvi Eesti kultuuriajaloo vastu on ilmnunud mitmetes aegade jooksul ilmunud üksikkäsitlustes ja tipnes elu lõpusirgel kirjutatud põhjaliku üldteosega „Eesti kultuurilugu: keskaja algusest Eesti iseseisvuseni“ (2004), mis leidis elavat vastukaja³ ning pälvis kõrge tunnustuse.⁴ Eesti rahvusliku ja riikliku eneseteadvuse silmapaistva edendamise eest määrati talle 2004. aastal Rahvusmõtte auhind.

Ilmar Talve nimetas ennast ise eelkõige teadlaseks – etnoloogiks, kelleks ta õppis sõja-aegses Tartu Ülikoolis ja sõjajärgses Rootsisis ning kellena ta sai töötada aastakümneid hoopiski Soomes Turu ülikooli professorina. Temast kui etnoloogist on seni kirjutatud üksikutele kordadel. Ants Viires avaldas ülevaateartikli 1989. aastal Talve 70. sünnipäeva puhul⁵ ning hiljem lisandusena teksti Ü. Tontsi raamatusse.⁶ 1998. aastal avaldas Viires artikli pagulasetnoloogidest Rootsisis, milles kirjutas teiste seas ka Talvest.⁷ Paguluses on Talvest kirjutanud Gustav Ränk.⁸ Soomes on Talvet meeles peetud oma maa distsipliini keskselt.⁹

Senistes käsitlustes on jäänud põhjalikumalt vaatlemata Talve kui Eesti etnoloog. Sellele tahuga tema elukäigust tegelebki käesolev artikkel, laiendades ja täiendades niimoodi varem ilmunud Talve-käsitlusi. See on ühtlasi lugu Eesti etnoloogiast ajaloo keerdkäikudes, distsipliini valikutest ja võimalustest 20. sajandi poliitiliste muutuste tuules.

Artiklit kirjutades on olnud minu esmane allikas Talve kolmeköiteline autobiograafia, millele viitasin eespool. Ta on kirjutanud sellele kui isikliku arenguloo ja loonud sellega teistele ja ajaloole kuvandi. Erinevaid arhiiviallikaid kasutades astun ma tema mälestustega dialoogi. Keskendudes Talve kui etnoloogi arengule ja tegevusele, püüan tema kirjutandut lähemalt mõista ja sellele konteksti ja sügavust anda. Talve isikuarhiiv on üle antud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolisesse Arhiivi (fond 404). See sisaldab mitmekülgset materjali, millest käesoleva artikli kirjutamisel on kasutatud peamiselt Talve kirjavahetust lähemate kolleegidega ning mõningaid erialaseid käsikirju ja loengumaterjale. Eesti üliõpilaspõlve materjalid on

* Marleen Metslaid (1982), PhD, Eesti Rahva Muuseum, teadur, marleen.metslaid@erm.ee

¹ Ü. Tontsi. Ilmar Talve: elu ja loomingulugu. Tartu: Ilmamaa, 2009.

² Vt. nt. E. Teder. Ilmar Talve – kirjanik. – Keel ja Kirjandus 1989, nr. 1, lk. 48–50; R. Kruus. Ühe ajajärgu lõpp [romaanist „Maapagu“]. – Keel ja Kirjandus 1989, nr. 12, lk. 749–752; J. Undusk. Väimulooline Talve. – Akadeemia 1989, nr. 6, lk. 1305–1320; J. Undusk. Eesti lugu: Ilmar Talve „Juhansoni reisid“. – Eesti Päevaleht, 9.04.2009.

³ Vt. nt. M. Salupere. Iseseisvuseelse Eesti kultuuriloo esimene täisversioon. – Keel ja Kirjandus 2005, nr. 2, lk. 144–148; T. Hiio. XX sajandi vaade Eesti ajaloole. – Looming 2004, nr. 12, lk. 1903–1907.

⁴ Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastapreemia vabaauhinna ning ajalookirjanduse aastapreemia.

⁵ A. Viires. Ilmar Talve teadusmehena. – Keel ja Kirjandus 1989, nr. 5, lk. 281–283.

⁶ A. Viires. Ilmar Talve teadlasena. – Ü. Tontsi. Ilmar Talve, lk. 263–273.

⁷ A. Viires. Eesti pagulasetnograafid Rootsisis. – Keel ja Kirjandus 1998, nr. 10, lk. 691–703.

⁸ G. Ränk. Eesti teadlase osa Põhjamaade etnoloogias: Prof. Ilmar Talve 50. sünnipäeva puhul. – Mana 1969, nr. 1 (35), lk. 65–66.

⁹ Vt. nt. K. Vilkkunen. Ilmar Talve 60-vuotias. – Kotiseutu 1979, nr. 1–2; J. U. E. Lehtonen. Ilmar Talve 70 vuotta. – Virittäjä 1989, nr. 89, lk. 99–101. Vt. ka J. U. E. Lehtonen. Ilmar Talve 80. – Keel ja Kirjandus, 1999, nr. 1, lk. 66–68.

leitavad Tartu Ülikooli fondist Rahvusarhiivis. Üllatuslikult leidsin Talve Eesti-perioodi materjale Ants Viirese isikuarhiivist ERM-is, need jäid arvatavasti segastel asjaoludel sõja-aastatel Tartusse ja sattusid sõbra ja kolleegi Viirese kätte. Teemaga tegeledes leidsin seni avalikkuse eest varjul olnud päeviku, mida Talve on kirjutanud aastatel 1942 ja 1943.¹⁰

Artiklis käsitlen põhjalikult Ilmar Talve Tartu-perioodi ehk õpinguaastaid sõja kiuste, kui ta juba noore tudengina väljendas selget tahet saada teadlaseks ning soovis Eesti etnoloogiat uuendada. Artikli teine pool pöörab pilgu Rootsi, kuhu Talve sattus pärast Eestist põgenemist. Mind huvitab küsimus, millistel asjaoludel kujunes temast pagulasetnoloog. Samuti keskendun ta Eesti etnoloogia suunalisele tegevusele Rootsis. Ühelt poolt püüdis ta paguluses teadust arendada, teiselt poolt arvustas Nõukogude Eestis ilmunud käsitlusi. Talve saamine Turu ülikooli professoriks ning tegutsemine aastakümneid sellel positsioonil jääb käesoleva artikli raamidest välja.

Etnoloogiks kujunemise esimene etapp – õpingud sõja kiuste

Ilmar Talve lõpetas Tapa gümnaasiumi 1938. aasta kevadel ja astus 19-aastasena Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda, valides peaaimeks eesti ja üldise kirjanduse, keskastme aineteks eesti keele ja rahvaluule ning alamastme aineks etnograafia.¹¹ Enne kui asuda Talve ülikooli-õpingute käsitlemisele ja silmas pidades ta hilisemaid arenguid, tuleb siinkohal välja tuua tema soome keele oskus. Ta oli õppinud lähedast naaberkeelt juba gümnaasiumipölvets ja viibinud kahel suvel pikemalt Soomes ning oli võimeline ja huvitatud lugema soomekeelset ilukirjandust ja erialakirjandust erinevatelt kultuurialadelt.¹² Ta kasutas seda oskust juba õpingute ajal ning võib öelda, et see mõjutas oluliselt tema elukäiku.

Õpingute alguses keskendus Talve filoloogia ja folkloristika ainete sooritamisele.¹³ Peagi astus ta üliõpilasseltsi Veljesto, mille kaasliikmed mõjutasid teda etnograafia filosoofia (või kunstiajaloo) vastu vahetama, arvates, et etnograafial pole kirjanduse õpingutega midagi pistmist.¹⁴ Kuid 1940. aasta algusest valis ta ikkagi viimase ja rahvateadusest sai tema kutsumus elu lõpuni.

Oma mälestustes kirjeldab Talve end noore tudengina, kelle kõikehõlmav soov oli saada teadlaseks. Õigemini avaldus tal soov teadusesse pürgida juba gümnaasiumipäevil.¹⁵ Eesmärgi saavutamiseks astus ta teadlikke ja sihikindlaid samme. Ta ei õppinud lihtsalt niisama huvi pärast ühte ja teist ainet, vaid vaatas õpingute jooksul tehtud ja tehtavale korduvalt ratsionalistliku meelega otsa. Talve oli astunud ülikooli veel vana korra ajal, mil magistrakraadi saamiseks tuli läbida neljas aines erinevad astmed, saada keskmiseks hindeks vähemalt 4,5 ja kirjutada magistritöö.¹⁶ Paraku ei olnud Talvel võimalik oma soove realiseerida rahulikus keskkonnas. Muutuvates, rahututes ja hiljem lausa sõjaoludes tuli leida võimalusi ettevõetud teel püsimiseks ja kohaneda vajaduse korral uute tingimustega. Alljärgnevas kirjutan põhjalikumalt, kuidas Talvel kohanemine õnnestus. Etteruttavalt olgu öeldud, et tal õnnestus oma magistritöö kaitsta juba 1942. aasta juunis.

¹⁰ Täna Lauri Talvet ja Tots Grīnsi selle ja teiste seni perekonna valduses olnud I. Talve päevikute ERM-i üleandmise eest.

¹¹ I. Talve. Kevad Eestis. Autobiograafia I. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk. 183.

¹² Vt. nt. samas, lk. 149–154, 173–179.

¹³ Oskar Looitsale juba 1938. aasta sügissemestril kirjutatud proseminaritöö „Painaja, hall, lendva“ on EKLA-s hoiul (EKLA f. 404, n. 47, s. 1).

¹⁴ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 190. Talve valis filosoofia, kuid peagi selgus, et need õpingud kulgevad konarlikult ja ähvardavad lausa magistrakraadi jaoks vajalikust hinnete tasemest ilma jääda, mistõttu vahetas ta õppeained taas ringi (I. Talve. Kevad Eestis, lk. 204; vt. ka I. Talve õpiraamat, RA, EAA.2100.1.15795, l. 16–43).

¹⁵ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 175.

¹⁶ I. Talve. Ilmari Manninen in Finland and Estonia. – M. Räsänen (ed.). Pioneers. The history of Finnish ethnology. Studia Fennica Ethnologica I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992, lk. 63.

Professor Gustav Ränk ja tema õpilased

Missugust etnoloogiat (tollal etnograafiat ehk rahvateadust) Talve oma Tartu-aastatel õppis? Oluline muudatus erialaõpetuses oli toimunud alles 1939. aastal, mil Gustav Ränk (1902–1998) oli saanud professoriks. Eesmärgiks oli seatud eelkõige eesti rahvakultuuri, aga ka soome-ugri ja üldise etnoloogia õpetamine.¹⁷ Esimese õpetaja, 1920. aastatel Eestis töötanud dotsent Ilmari Mannineni (1894–1935) eestvõttel oli keskse uurimisobjektina kinnistunud materiaalne talupojakultuur, mida analüüsiti tüpoloogilisele ja kultuuriajaloolise lähenemisviisile tuginedes. Professuuri loomisega anti võimalus järelkasvu kindlustamiseks ja selleks oli viimane aeg. 1930. aastatel ainult õppeülesandetäitjate najal toimunud erialaõpetus oli suunatud peamiselt teiste distsipliinide tudengite harimisele, etnoloogiale spetsialiseerumine oli jäänud tagaplaanile ja ohustas distsipliini tulevikku.¹⁸

Professor Ränga ametisolek langes kokku sõja-aastatega. Nõukogude võimu esimesel aastal toimusid ülikoolis ümberkorraldused, professuur taandati dotsentuuriks, õppetöö oli häiritud ja ideoloogiliselt suunatud. Saksa okupatsiooni aastatel 1942–1944 nimetati Ränk erakorraliseks professoriks, seega professuur taastati, kuid õppetöö toimus esialgu katkendlikult ning suhtlemine tudengitega oli pigem harv ja individuaalne, mitte loengute ja seminaride formaadis regulaarselt toimuv. Ometi jõudsid just nendel aastatel etnoloogia juurde mitmed tudengid, Ilmar Talve kõrval ka Helmut Hagar (1914–1991) ja Ella Koern (1905–1971),¹⁹ samuti alustasid Ränga juures õpinguid Ants Viires (1918–2015), Eerik Pöld (1908–1995), Tiina Võti (1919–2007), Hilja Sild (1912–1995). Professor Rängal oli suur roll selles, et sõja-aastatest hoolimata erialaõpetus toimus, kujunes välja noor põlvkond uurijaid ning sellega kindlustati distsipliini järjepidevus.

Talve on Ränga rolli õpetajana hiljem sõnastanud järgmiselt: „Ta on oma õppetöö kaudu ülikoolis, algul õppeülesandetäitjana, hiljem professorina, suutnud juhatada ka omi õpilasi probleemide nägemisele, eesti rahvakultuuri olemuse selgitamisele ja on neile suutnud anda edasi ka seda indu, mis ta enda teaduslikku uurimistööd on kannud.“²⁰ Talve kaastudeng ja kolleeg H. Hagar on lisanud emotsionaalselt juurde: „Mingi imeliku hooga loob Gustav Ränk enda ümber ringi õpilasi, kelle peamääraks nüüd saab etnograafia, etnograafia kui eriala- ja hilisem magistriaine. [– – –] Gustav Ränk on oma õpilased tööle kihutanud. See oli harukordne pedagoogiline optimism ja hoog, mis Ränga õpilasingi edasi kandis, ning hoog ja tõtlev võistlus, mis varsti juba õpilasest õpilasse nakkas. Viimane kiire panus, nüüd eesti rahvateaduse jätkuvuse pant.“²¹ Hagar jätkab: „[Ränk püstitas oma seminarides] lihtsa ja selge nõude eesti enese materjali põhjalikust ja igakülgsest läbiuurimise ning analüüsimise

Ilmar Aleksander Talve noore tudengina.
EAA.2100.1.15795

¹⁷ Vt. M. Metslaid. Gustav Ränga tee Tartu Ülikooli professoriks. Eesti etnoloogia 1930. aastatel. – Tuna 2016, nr. 1, lk. 65.

¹⁸ Vt. lähemalt: M. Metslaid. Gustav Ränga tee, lk. 63–66.

¹⁹ Nii Hagar kui ka Koern kaitsesid samuti 1942. aastal etnograafias magistritööd.

²⁰ I. Talve. Gustav Ränk 50-aastane. – Eesti Teataja, 16.02.1952, nr. 7.

²¹ H. Hagar. Eesti rahvateadus käänakul maapakku. – Tulimuld 1952, nr. 3, lk. 48–49.

Prof. dr. G. Ränga etnograafia seminarist osavõtjad, üliõpilased. Pildistatud Raadil lossiplatsil 1940. aastal. ERM Fk 2140: 222

vajadusest enne kõike muud. [– –] tolleaegse õpilase teadvuses on see esimeseks hetkeks, kus hirmunult välismaiste paralleelide rägastikus ekslev pilk pöördub oma kultuuri sisemiste ühenduste nägemisele.²²

Veelgi rohkem kui erialaõpetajana tuleb Ränga olulisus Talve jaoks ilmsiks seoses töökoha saamisega Eesti Rahva Muuseumisse (edaspidi ERM) juba 1940. aasta sügisel. Muutunud poliitilistes oludes oli Talvel keeruline loota õpingute jätkamisel vanemate toetusele. Nii soovis ta saada tööle ning saatis kirja kolmele võimalikule asutusele: Eesti Rahvaluule Arhiivile (edaspidi ERA), Eesti Kultuuriloolisele Arhiivile ja ERM-ile.²³ Talve kirjutab Rängale 1962. aastal: „[– –] lõppude lõpuks tuleb mul Sind tänada, et ma etnograafia alale jäin ja et minust mingisugune etnoloog tuli. See ei ole niiväga seoses otseselt Sinu tegevusega kui õpetaja, kuigi ka sellel oli suur tähendus. Aga siis, 1940. a. sügisel, peale riigipööret, kui ma otsisin kohta, kuhu kanda kinnitada, olid Sina ainus, kes mu kirjale vastas. Saatsin Tartus sel korral kolm kirja. Ma olin ja olen alati olnud väga huvitatud ka rahvaluulest ja kirjandusest, ja minust oleks selleaegsete sündmuste taustal sama hästi võinud tulla kas rahvaluulemees või kirjanduseuurija. Siis oli kõik veel lahtine. [– –] Sinu kiri, millega Sa viisid mu otseselt ühendusse Eesti Rahva Muuseumiga ja sel kombel pidevalt rahvateadusega, oli see otsustav sündmus [– –].“²⁴ Muuseumi olulist rolli erialavalikule võib nimetada ka teiste tollaste etnoloogide puhul. Ränga õpilastest olid kõik eespool nimetatud ühel või teisel ajal ERM-iga tihedalt seotud. Ränga seminaridki toimusid tavaliselt Raadil, sest seal oli allikabaas ja erialaraamatukogu. Talve alustas muuseumis ajutise töäjõuna, sai aga peatselt koosseisuliseks ning töötas assistendi ja korrespondentide võrgu juhatajana kuni Soome minekuni 1943. aasta kevadel. Tema õpingud olid seega tihedalt seotud tööga muuseumis, hariduse omandamine põimus nii sujuvalt praktiliste erialaste teadmistega. Võib ka öelda, et muuseumi etnograafilise osakonna töötajana tunnetas Talve vahest juba varakult võimalust teaduslikult areneda ja karjääri teha.

²² Samas, lk. 50.

²³ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 220.

²⁴ EKLA, f. 404, n. 1, s. 55, I. Talve kiri G. Rängale, 15.02.1962.

ERM-i etnograafilise osakonna töötuba. Vasakult: H. Sild, H. Hagar, I. Talve, A. Hanko. Foto: A. Mägi, Ed. Selleke, 1941. ERM Fk 999: 13

Traditsioonilised uurimisteemad

Ilmar Talve etnograafiaõpingud algasid Gustav Ränga proseminarist 1940. aasta jaanuaris. Kuna erialatudengeid oli vähe, siis toimus see koos kesk- ja ülemastme seminaritööde tegevate üliõpilastega. Talve on meenutanud, et koos temaga tegi proseminari tol aastal ainult T. Võti²⁵ ning ühe osavõtjana mäletab ta sellest ajast keskastme seminaritööde tegevast H. Hagarist, keda ta juba varasemast tundis.²⁶ Proseminaritöö teemaks määras professor Ränk „voolmed“ ehk teatud sorti kõverateralised noad, millega vooliti nõguspindu, eriti puunõude sisemust. Muuseumi- ja murdekogudele ning ulatuslikule kirjandusele tuginedes valmis Talvel nendest tööriistadest tüpoloogiline ülevaade.²⁷ Autobiograafias rõhutab ta, et sai selle esimese uurimistööga iseseisvalt hakkama, saamata Rängalt juhtnööre. Ta kirjutas uurimuse aasta teises pooles ümber artikliks, mis pidi avaldatama ERM-i aastaraamatus, kuid sõja- ja muutunud poliitilistes oludes see järgmistel aastatel ei ilmunud, nii et esimene publikatsiooniloetus luhtus.²⁸

Voolmete teema saamise viis (õpetaja jagas teemad laiali) ja meetodid, mida Talve nende uurimiseks ja lahtikirjutamiseks kasutas, on tüüpiline näide tollasest etnoloogiast. Materiaalne talupojakultuur oli vaja üksipulgi lahti harutada ja kultuuriajalooliselt analüüsida. Üsikultuurielementi uurides tutvus tudeng lähemalt valitsevate meetodite ja teooriatega, õppis kasutama arhiive ja kirjandust ning sai kogemuse teadusteksti kirjutamisest.²⁹ Samal ajal oli tehtud tööst kasu Eesti etnoloogial tervikuna.

²⁵ Hilisem tuntud rahvateadlane, lõpetas ülikooli 1953. aastal. Töötas ERM-is 1945–1974, hiljem Tartu kunstimuuseumis. Uuritud talutoa sisustust ja rahvakunsti.

²⁶ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 205.

²⁷ Vt. Voolmed Eestis ja sugurahvastel. Etnograafia proseminaritöö. EKLA, f. 404, n. 48, s. 1 ja s. 2.

²⁸ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 205–208. Muuseumi aastaraamat ilmus alles pärast sõda, vt. selle kohta alapeatükki „Ilmar Talve Nõukogude Eesti etnograafiast“.

²⁹ Kuigi Talve kirjelduses jääb kõlama, et selle esimese teadustöö kirjutus ta valmis vaid enda teadmistele tuginedes, võib eeldada, et Ränk andis oma tudengitele teemade jagamise järel siiski kaasa juhendi, mille järgi esimest tööd tegema hakata. ERM-i arhiivis on säilinud juhend etnograafilise eseme kohta seminaritöö ▶

Eriala eestvedajal professor Rängal olid suured sihid silme ees. Rahvakultuurist sooviti luua „terviklikku“ käsitlust, kuid hoolimata 20-aastasest teadmusloomest olid mitmed kultuurifenomenid veel topograafiliselt ja ajalooliselt kirjeldamata. 1930. aastate teisel poolel oli Ränk väljendanud usku sellise töö võimalikkusesse.³⁰ Suure eesmärgi saavutamiseks pidas ta koos kolleegide Ferdinand Linnuse (1895–1942) ja Helmi Kurrikuga (1883–1960) vajalikuks anda välja Mannineni alustatud „Die Sachkultur Estlands“ jätkuosa.³¹ 1930. aastatel alustatud eeltöödega polnud sõja-aastateks kuigi kaugemale jõutud ja Ränk soovis sellega jätkata, olles kirjavahetuses tulevase väljaandja Õpetatud Eesti Seltsiga (edaspidi ÕES).³²

Suurteose eeltöödeks pidas Ränk vajalikuks uurida kõige muu hulgas lähemalt liiklusvahendeid. Selle ülesande andis ta oma tollastele silmapaistvamatele õpilastele: ülemastme seminaritöö raames hakkas Talve 1942. aasta alguses tegelema ratassõidukitega ja Hagar tööregeedega.³³ Uurimused valmisid muuseumi kogude põhjal kiiresti sama aasta kevadtalvel. Hagar oli teemaga juba varem kokku puutunud, koostanud 1941. aastal spetsiaalse küsimuslehe (nr. 35 „Küsimusi saanidest“) ja arendas seminaritöö järgnevatel kuudel edasi magistritööks „Eesti tööregi ja selle põhjal moodustatud sõiduree vormid“. Talve seevastu puutus vankritega kokku esmakordselt, kiirustas ja polnud juba märtsi alguses valminud töö kvaliteediga lõpuks sugugi rahul.³⁴ Ometi pidas Ränk mõlemat tööd küllalt perspektiivikaks, et pakkuda neid novembris 1942 ÕES-ile ühiselt väljaandmiseks seltsi kirjade sarjas pealkirjaga „Vana-Eesti veo- ja sõiduriistad“ (Talvelt „Eesti vankrid“ ja Hagarilt „Eesti veo- ja sõidureed“).³⁵ Kuigi Talve seda oma mälestustes ei maini, tundub siiski, et noored teadlased arendasid uurimusi publitseerimiseks edasi. 1943. aasta mais, mil Talve oli juba Soome põgenenud, avaldati nende nime all muuseumi uus küsimuskava (Rahvateaduslikud küsimuskavad XIII „Liiklemisvahendid“, kokku 128 küsimust), mille eessõnas on kirjas: „Kuna liiklemisvahendite ajaloo kirjutamine on praegu käsil ja seotud tähtajaga, palub ERM vastused saata juba võimalikult 1. jaanuariks 1944. a.“ Hagari käsikiri oli 1944. aasta alguseks trükivalmis ja ilmus hiljem paguluses artiklina.³⁶ Talve tekst vajus aga pealetulnud uute sündmuste tõttu unustusse.

Tartu tudengiaastatel tegeles Talve põhjalikumalt ka tõrva- ja söepõletamise teemaga. Ta oli selle valinud endale keskastme seminaritöö teemaks ja Ränk oli sellega nõustunud. „Ma

► kirjutamiseks (arvatavasti küll aastast 1936). Kuna lähenemine polnud aastatega muutunud, võib eeldada, et sarnane juhend oli ka Rängal oma õpilastele anda. Selles seletatakse, et seminaritöö koosneb kolmest jaotusest: kõigepealt tuleb kirjeldada allikaid, seejärel esitada eseme tüpoloogiline vaatlus ehk analüüs (selle koostamiseks on toodud täpsemad punktid, millest lähtuda) ja kolmandaks anda edasi tulemused ehk süntees (tüüpide geneetiline areng üldiselt ja eriti Eestis ning kuidas on need tulemused kooskõlas seniste arvamustega käesoleva rühma, naaberrühmade ja kogu kultuuriarengu kohta. Paberile on juurde lisatud ka „opponendi ülesanded“. (ERM arhiiv, s. 513, dateerimata ja nummerdamata leht.)

³⁰ Vt. selle kohta lähemalt nt. G. Ränk. Etnograafilise uurimistöe praegune seisukord ja tuleviku kavatsused selle arendamiseks. – ERK 1937, nr. 5/6, lk. 115–122.

³¹ Ilmari Manninen oli plaaninud kolmeosalist eesti rahvakultuuri üldkäsitlust. Esimesed kaks osa ilmusid vastavalt 1931 ja 1933, kolmas osa oli ettevalmistamisel, kuid jäi autori ootamatu surma tõttu (1935) pooleli. Vt. I. Talve. Ilmari Manninen, lk. 69.

³² K. Taal. Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu. Tallinn: Argo, 2018, lk. 174.

³³ Ka teised etnoloogia alal tehtud (kesk- ja ülemastme) seminaritööd võisid olla seotud nimetatud teose ettevalmistustöödega, kuigi seda ei ole ma lähemalt uurinud. Samuti pole täpsemalt teada, mis teemasid „Sachkulturi“ kolmandas osas oleks käsitletud. Aastakümneid hiljem ilmunud artiklis pakub Talve välja järgmised teemad: mööbel ja sisustus, toidumajandus, köögiriistad ja v.-o. ka tekstiilitehnikad, tekstiilid ja rahvariided, kuid ta lähtub siin Mannineni enda eeldatavatest plaanidest, mis tulenesid viimase uurimisteedest. Vt. I. Talve. Ilmari Manninen, lk. 69.

³⁴ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 253–255.

³⁵ K. Taal. Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu, lk. 248. ÕES-i kirjade sari oli loodud 1931. aastal eestikeelsete monograafiade väljaandmiseks (K. Taal. Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu, lk. 175).

³⁶ 1943. aasta lõpus ülikoolile esitatud õpingute jätkamise avaldusele lisatud eluloo on Hagar kirjutanud, et magistritöö põhjal koostatud käsikiri on trükivalmis. RA, EAA.2100.2b.22, l. 3 (Helmut Hagari isikutoimik). Rootsist ilmunud artikkel kandis pealkirja „Två slåttyper i Estland“ (Svio-Estionica VIII, 1944–1948, 1948, lk. 105–124).

ei mäleta, millest see idee tuli, kuid Ränk toetas seda, sest rahvapärane tehnika oli Eestis veel peaaegu täiesti uurimata. Vist samas seminaris tegi Eerik Põld oma ülemastme töö lubjapõletamisest Eestis.³⁷ Seminaritöö valmis 1940. aasta sügissemestril. Järgmisel aastal koostas Talve samal teemal kaks küsimuslehte (nr. 28 „Tõrvapõletamine“ ja nr. 29 „Sõepõletamine“), et olemasolevatele nappidele andmetele lisa saada. Pole teada, mis eesmärgiga ta teemaga edasi tegeles. Tõuget võis anda lihtne uurimishuvi, aga ka kohustused ERM-i töötajana ja korrespondentide võrgu juhatajana täiendada muuseumi erinevaid kogusid. Sõjaoludes ei tulnud vastuseid palju, kuid siiski uurija jaoks väärtuslikke.³⁸

Magistritööks kujunes see teema suhteliselt juhuslikult ja kiiruga, et lõpetada ülikool vajalikuks tähtjaks.³⁹ Ülikool oli nimelt võimude surve all 1942. aasta alguses vastu võtnud otsuse, et kes 1. maiks pole „vanade eksaminouete“ alusel lõpetanud, peavad minema aastaks Saksamaale tööteenistusse. Kiirustamisest ja andmete puudusest hoolimata on Talve üritanud anda detailse tüpoloogilise ja geograafilise ülevaate tõrva- ja sõepõletamise seadmetest, põletamiseks kasutatud materjalidest, põletamise teel saadu kasutamisest jne. Analüüsi meetodiks on arengukäigu väljaselgitamine ja nähtuste liigitamine rühmadesse. Sotsiaalajaloolist konteksti ta ei käsitle. Ajaliselt räägib ta nn. etnograafilisest ajast, mida määratleb vastandite „vanem ja algupärasem“ ning „hilisem ja uuem“ kaudu. Võrdleva analüüsi loomiseks on Talve tutvunud põhjalikult Soome kirjandusega, kuid ta annab selle kõrval ülevaate ka teiste soome-ugri rahvaste⁴⁰ ning balti, slaavi ja germaani rahvaste vastavatest rahvakultuurinähtustest. Teadustööks vajalikkude põhjalikkust ja analüüsivõime ettevaatlikkust kohtab Talve magistritöös läbivalt, seda tõstsid esile ka tööle määratud oponendid, arheoloog Richard Indreko (1900–1961) ja juhendaja Ränk.⁴¹ Ränga üldhinnang Talve magistritööle on järgmine: „Nagu juba alguses öeldud, on töö sisurikas ja uudne. Kõik mis seal leidub on autori enda poolt kokku kantud ja süstematiseeritud. Ta on selle töö teinud peaaegu täiesti iseseisvalt, ilma et tal oleks olnud palju eeskujusid ka senises kirjanduses. Puudused ja nõrgad kohad, mis töös esinevad on minu arust osalt tingitud ka erakordsetest aegadest (lühikestest tähtaegadest õppetöö lõpetamiseks ja takistustest maal liiklemisel), mille tõttu tehtud töö võib siiski kokkuvõttes hinnata heaks (4).“⁴² Magistritöö valmis küll kiirustades, kuid teema pakkus Talvele huvi ja ta mõtles selle täiendamisele ja väljaandmisele.⁴³

Talve magistritööd retsenseerides tõstatisid mõlemad oponendid välitööde (vajalikkuse) küsimuse. Kui proseminari- ja seminaritööde⁴⁴ koostamisel oli tavaline tuginemine muuseumi kogudele ja sekundaarkirjandusele, siis rahvateaduses magistritöö kirjutamine eeldas juba etnograafiliste välitööde tegemist. See nõue ei olnud ametlikult kinnitatud, kuid siiski laialdaselt kasutatud. Rahva seast materjalide kogumist peeti etnoloogia olemuslikuks tunnuseks⁴⁵ ja seda

³⁷ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 225.

³⁸ EKLA, f. 404, n. 46, s. 2. „Eesti vanemast tehnikast I. Tõrva- ja sõepõletamine Eestis“. Magistritöö etnograafias. Talve magistritöö koopia on olemas ka TÜ raamatukogus.

³⁹ Hiljem pikendati tähtaega suveni. Vt. lähemalt: I. Talve. Kevad Eestis, lk. 252–258.

⁴⁰ Seejuures on ta saanud pr. Olga Linnuse käest kasutada F. Linnuse 1920. aastatel kogutud ja pärast süstematiseeritud „liivi etnograafia“ vihikud ning Paul Ariste üleskirjutusi komi sõjavangilt Aleksander Rakovilt. Vt. Talve magistritöö sissejuhatus, EKLA, f. 404, n. 46, s. 2, lk. 11.

⁴¹ Ränga retsensioon I. Talve magistritööle, RA, EAA.2100.1.15795, l. 47; Indreko retsensioon I. Talve magistritööle, samas, l. 48–49. Kahjuks ei ole Indreko retsensiooni lõpp säilinud, nii ei saa teada, mida ta Talve tööst kokkuvõtlikult arvas.

⁴² Ränga retsensioon, l. 47.

⁴³ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 272.

⁴⁴ Ränk nimetab neid „harjutustöödeks“ (vt. Ränga retsensioon, l. 47), s. t. esimesteks kokkupuudeteks erialase teadustööga, et õppida looma distsipliinis kehtivatele reeglitele vastavat teadmist etnograafilistest nähtustest.

⁴⁵ Ränk nägi välitöid kui „etnograafilise traditsiooni korjamist“, pöördumisena „maale – elava rahvakultuuri juurde“, mille kaudu jõuab teadmusloomel kaugemale „surnud esemetest“ ja tüpoloogilistest skeemidest, sest kultuuri uurimisel tuleb asjadega koos jälgida ka „eseme terminoloogiat, tarvitamisviise ja -kombeid“ ehk siis on võimalik võtta arvesse ka „see psüühilise kiti, mis ühe kultuuripiirkonna liidab elavaks tervikuks“. Vt. G. Ränk. Etnograafilise uurimistöö praegune seisukord, lk. 116.

võimalust kasutasid esimese põlve etnoloogid tihedalt. Talvel õnnestus tõsisel ajapuuduses⁴⁶ ja okupatsioonitingimustes käia ainult mõnepäevasel matkal Võru- ja Setumaal (18.–22. mail), toetudes seejuures muuseumi korrespondentide abile.⁴⁷ Ometi ei kurda Talve magistritöö sissejuhatuses välitööde puudumise üle, ta ei sea välitööid teadmusloomes esiplaanile, vaid rõhutab pigem erineva kirjanduse edukat kasutamist teema lahkamisel. Seevastu toob Ränk „väljal“ käimise teema olulisuse oma retsensioonis teravalt sisse: „Kõigepealt annab end korduvalt tunda autori vähene tegelik tutvus tõrva- ja söepõletamisega ning vastavate seadmetega. Selle tõttu on tal tulnud oma huvialal liikuda suuremalt osalt andmete põhjal mida ise pole saanud kohal kontrollida. Nii ei ole siis mingi ime, et autori kokkuvõtted mitmel pool (eriti põletamistehnilises osas) on kujunenud suure hulga, sageli kaunis lahkuminevate andmete vahel kõikumiseks, ilma et ta omad kogemused oleksid saanud siin korrigeerivalt kaasa rääkida.“⁴⁸ Samas nendib Ränk, et Talve „paaripäevane uurimisreis Kagu-Eestisse“ on olnud lühidusele vaatamata „silmapaistvalt tulemusrikas“.⁴⁹ Juhendaja ja retsensent Ränk nendib välitööde vältimatut vajadust etnograafilisel teadmisloomel: „Üldse tuleb autoril, kui ta seda teemat tahab edasi arendada, teha täpsemaid tähelepanekuid ja mõtmiisi paljude tõrvaahjude juures üle maa.“⁵⁰ Materjali lisakogumise vajalikkust nimetab ka Indreko, kes kirjutab, et analüüs võidaks sellest, kui „kogu Eesti ala saaks, kas autori või häade stipendiaatide poolt läbi käidud ning küsitlud“.⁵¹

Keerulised ajad takistasid Ilmar Talvel etnograafiks kujunemise olulist kogemust (välitööd) saamast mitmel korral. 1941. aasta 22. juunil pidi ta alustama koos Veera Fuchsiga (1904–1981) „korjamisreisi“ Võnnu kihelkonnas ja Kihnu saarel,⁵² kuid sõja puhkemine tõmbas kavatsusele kriipsu peale. Doktoritöö teemat lahti mõtestades oli Talve kavatsenud 1942. aasta sügisel teha kahenädalase nn. pilootuurimisreisi Muhu saarele, kuid seegi jäi ootamatute sündmuste tõttu ära.⁵³

Kui magistritöö andmete kontrollimiseks tehtud paaripäevane Võrumaa-reis välja jätta, kujunes Talve esimeseks tõsiseks välitöökogemuseks 1942. aasta augustis-septembris toimunud reis vadjalaste juurde.⁵⁴ Ta oli rühma liikmeks võetud viimasena, peale tema kuulusid sinna eestvedajana tollal ERM-i direktori kohusetäitjana töötav arheoloog ja etnoloog Eerik Laid (1904–1961), professor Gustav Ränk, keeleteadlane Paul Ariste (1905–1990) ja kunstnik Ilmar Linnat (1914–1987). Ariste ülesanne oli uurida keelt, rahvateadlased olid aga kolme peale alad ära jaganud vastavalt oma uurimisteedele: Ränk pidi uurima põllumajandust, ehitusi ja kalastust, Laid karjandust, naiste käsitööd jm, Talve aga liiklusvahendeid, meeste käsitööd ja tehnikat ning ühiskondlikku kultuuri.⁵⁵

Talve pani välitöökogemuse kirja oma päevikusse, tehes sellesse iga päev sissekandeid. Ta jätkas sel moel oma käimasolevat päevaraamatut, mitte ei võtnud kasutusele eraldiseisvat märkmikku. 1990. aastal avaldas Talve päeviku redaktsiooni soomekeelses tõlkes.⁵⁶ Viimase

⁴⁶ Töö tuli esitada 15. juuniks 1942. Vt. I. Talve. Kevad Eestis, lk. 252, 258.

⁴⁷ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 258. Vt. ka Talve tehtud fotosid, ERM Fk 993: 1–15.

⁴⁸ Ränga retsensioon, l. 47.

⁴⁹ Samas.

⁵⁰ Samas.

⁵¹ Indreko retsensioon, l. 48–49.

⁵² ERM A 557, käskkirj nr. 5 ja 6.

⁵³ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 271.

⁵⁴ Koos 1943. aastal toimunud jätkuvälitööga, millest Talve enam osa ei võtnud, on need reisid kujunenud olulisteks tähisteks soome-ugri välitööde ajaloos, mis erinevates ülevaadetes alati ära märgitakse. Esimene põhjalikum käsitlus on valminud Indrek Jäätsil (vt. I. Jääts. Eesti etnograafide Vadja välitööd aastatel 1942–1943. – Tuna 2022, nr. 2, lk. 60–82). Kuna Jääts käsitleb sõjaaegsete vadja välitööde tausta ja sisu ning tulemusi põhjalikult, annan siinkohal ainult lühikese sissevaate Talve isiku kontekstis.

⁵⁵ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 266. Ühiskondliku rahvakultuuri kui Talve uurimisteema kohta vt. lähemalt käesoleva artikli alapeatükki „Ühiskondlik rahvakultuur“.

⁵⁶ I. Talve. Matka vatjalaisiin 1942. – Kalevalaseuran vuosikirja 69–70. Helsinki, 1990, lk. 46–66.

tekst päeviku omast suurt ei erine, autor on tõlkimisel mõningaid (isiklikumaid) kohti välja jätnud või mugandanud. Näiteks on ta välja jätnud kohad, kus kurdab selle üle, et Rängaga koos liigeldes jäi talle küsitlusvõimalusi väheseks: „Tänane saak jäi üldiselt napiks. Olenes aga vist sellest, et olin koos Rängaga. Pean eraldi hakkama töötama, saan ise rohkem küsitleda, muidu kaob aeg ära.“⁵⁷ Või: „Objektidega ei vedanud, sattusime Rängaga koos ühte kohta ja teadagi siis polnud minul jälle suurt saada. [– – –] Sain sel õhtul peale Ränga äraminekut siiski veidi Jakovlevi küsida.“⁵⁸

Sageli koos Ränga ja Linnatiga ringi liikudes sai Talve oma soome keele oskusega võimaluse korral kohalikega jutu peale⁵⁹ ning etnograafilisi märkmeid kogunes lõpuks rahuldavalt,⁶⁰ samuti fotosid. Päevikus tunneb Talve teatavat rahulolematust saavutatud numbritega, sest nii Ränk kui ka Laid olid sama ajaga pildistanud mõlemad poole rohkem ja ka etnograafilisi märkmeid olid vanemad kolleegid märgatavalt rohkem üles kirjutanud.⁶¹ Inimestega vesteldes kasutas Talve spetsiaalsetesse vihikutesse kirjutatud küsimuskavu, millele on lisatud (üksikuid) vajakeelseid termineid.⁶²

Sõjatingimustes tehtud välitöö seotus okupatsioonivõimuga, kohustus kanda Saksa julgestuspolitsei atribuutikat jm. ideoloogilised teemad Talvele justkui probleeme ei valmistanud.⁶³ Rohkem kõnetasid teda kui noort teadlast uurimisküsimused ja -võimalused. Päevikus viitab ta omavahelistele jutuajamistele, milles kõneldi edasistest plaanidest seoses vadjalastega ja nimetatud piirkonnaga. Nii täpseid plaane Ränga ega Ariste päevikutest ei leia, Talve pidas seda aga oluliseks üles märkida.⁶⁴

Ühiskondlik rahvakultuur

Tartu õpingute ajal ei rahuldunud Talve traditsiooniliste etnograafiliste uurimisteemadega. Soov distsipliini uuendada ja selle käsitlusala laiendada ühendas teda kaasõppuri ja kolleegi H. Hagariga, hiljem paguluses viitavad nad omavahelistele vastavateemalistele aruteludele sõjaaegses ülikoolilinnas.⁶⁵ Talve jõudis ühiskondliku rahvakultuuri kui võimaliku moodsa uurimisteema juurde arvatavasti seoses folkloristikaõpingutega Oskar Looritsa (1900–1961) käe all.⁶⁶ Tema tõsisem huvi nimetatud temaatika vastu ilmneb selgelt mitmekesisest uurimismaterjalist (väljakirjutused erinevatest allikatest, kirjandusest, küsimuskavade arendused jne.), mis tal Tartusse maha jäi ja hiljem A. Viirese kätte sattus.⁶⁷ Nende materjalide hulgas on ka soovivaaldus ÕES-ile saada stipendium oma ühiskondlikku rahvakultuuri puudutava uurimistöö alustamiseks 1943. aasta alguses. Töö pidi viima väitekirjani ja doktorikraadi kaitsmiseni.

Esimene kokkupuude vastava temaatikaga tekkis Talvel rahvaluule keskastme seminaritöö

⁵⁷ I. Talve päevik, sissekanne 25. august 1942, lk. 70.

⁵⁸ I. Talve päevik, sissekanne 11. september 1942, lk. 107 ja 109.

⁵⁹ Vene keelt ta ei osanud.

⁶⁰ Vt. Vadja etnograafiat [Ekspeditioonimärkmed]. EKLA, f. 404, n. 47, s. 3.

⁶¹ Vt. I. Talve. Matka vatjalaisiin, lk. 62. Talve andis üle 169 fotot (ERM Fk 1004, Fk 1008), Laid 450 fotot (Fk 1009), Ränk aga 301 fotot (Fk 1007).

⁶² Vt. Ilmar Talve kiri Õpetatud Eesti Seltsile ja märkmed rahvateaduslike küsimuskavade kohta. ERM Ak 36-6-5, l. 50–69.

⁶³ Vrd. Ariste välitööpäevikuga, milles ideoloogilised probleemid kerkivad mitmel korral esile. P. Ariste. Vadja päevikud: 1942–1980. Litteraria: Eesti kultuuriloo allikmaterjale 22. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2005.

⁶⁴ Vt. nt. I. Talve päevik, sissekanne 2. september 1942, lk. 84–85 ja sissekanne 10. september 1942, lk. 105.

⁶⁵ Vt. alapeatükki „Pagulasetnologiks saamise paratamatus“.

⁶⁶ Vt. viiteid selle kohta: I. Talve. Kevad Eestis, lk. 253, 271, 301.

⁶⁷ ERM Ak 36-6-5 Ilmar Talve kiri Õpetatud Eesti Seltsile ja märkmed rahvateaduslike küsimuskavade kohta; Ak 36-6-7 Ilmar Talve märkmed eesti kalurite kombeõiguse kohta; Ak 36-6-8 Ilmar Talve märkmed eesti ühiskondliku rahvakultuuri ja külaühiskonna kohta; Ak 36-6-9 Ilmar Talve märkmed nahatööde kohta; Ak 36-6-10 Ilmar Talve märkmed hädatoiduks kasutatavate taimede kohta Eestis.

raames 1941. aasta esimesel poolel,⁶⁸ mil ta pidi Looritsale kirjutama talgutest Eestis. Teema sobis väga hästi ka tol ajal valitsenud nõukogude võimu ideoloogia ja ootustega. Talvegi ei pääsenud ajastule omase retoorika kasutamisest, nii alustab ta oma uurimust järgmiselt: „Käesolev uus ajajärk eesti rahva elus dikteerib meile mitmeti kollektiivsuse nõude. Kollektiivne ühistöö suuremate ürituste läbiviimisel suudab tihti lühikese ajaga palju korda saata. Kollektiivsuses peituvat jõudu on tundnud juba varasemad põlvned, kui nad suuremate ja kiiremate tööde läbiviimiseks tulid kokku nn. talguteks.“⁶⁹ Töös annab Talve kartograafilise ülevaate erinevate talguliikide levimisest Eesti pinnal. Kasutada olnud ERM-i korrespondentide vastused 1931. aastast küsimuskava ühele küsimusele ei võimaldanudki nähtuse sisulist analüüsi. Samal ajal jõudis folklorist Richard Viidalepp (1904–1986) oma samateemalise artiklisarja avaldamiseni.⁷⁰ Talve põhjendab oma uurimuse keskendumist kartograafiliste probleemidele osaliselt sellega, et Viidalepp on juba talgute sisulist külge põhjalikult avanud. Nii nagu teiste üliõpilaspõlves kirjutatud seminaritööde puhul lootis Talve ka talgute teemal artikli avaldada ja on sellel eesmärgil tööd teinud.⁷¹

Looritsa juhitud ERA-s viljeldud folkloristika oli 1930. aastatel hakanud eemalduma puht-ajaloolis-geograafilisest meetodist (nn. Soome koolkonnast) ning muutuma teemade valikul ja käsitluslaadis rohkem etnoloogiliseks. Kujunev ajaloolis-etnoloogiline uurimissuund („rahvaluule uurimine selle ehedas keskkonnas“) oli vastukaaluks tekstikesksele filoloogilisele suunale, mida esindas ülikool.⁷² Selline lähenemine vastas 1930. aastate Euroopa folkloristika uutele suundumustele⁷³ ja kõnetas Talvet oluliselt, kui ta Looritsa eksamikis valmistudes kirjandust läbi töötas. Teiste seas luges ta ka soome usundiloolase Uno Harva (1882–1949) teoseid, milles käsitleti muu hulgas soome-ugri rahvaste ühiskondlikku kultuuri. Uurimisküsimuste niisugune rõhuasetus oli Talve jaoks tõesti oluline, sest soomepõisina Soomes sõjaväes olles võttis ta Harvaga ühendust ja küsis võimaluse kohta jätkata erialast täiendamist.⁷⁴

1943. aastal avaldati Talve koostatud ERM-i Rahvateaduslik küsimuskava XIV „Küsimusi ühiskondliku rahvakultuuri alalt I“, milles käsitletakse karjase, sepa, möldri ja heinamaade-, metsa- ja väravavahtide ning „muude ametimeeste“ tegevust, kokku 46 küsimust. Arhiiviallikatele tuginedes võib öelda, et see oli suurejoonelise ettevõtmise esimene pääsuke, mis jäi kahjuks ühtlasi viimaseks. Nimelt on säilinud Talve koostatud küsimuskava „Eesti ühiskondlik

⁶⁸ Oma autobiograafias kirjutab Talve, et tegeles teemaga 1942. aasta esimesel poolel (I. Talve. Kevad Eestis, lk. 253), kuid arhiivis olev käsikiri on dateeritud 1941. aasta I semestriga (ERM Ak 36-6-1 Ilmar Talve rahvaluule keskastme seminaritöö „Talgud Eestis“ ja käsikiri „Kartograafilisi lisandeid eesti talgute probleemile“).

⁶⁹ ERM Ak 36-6-1, leht 6.

⁷⁰ Viidalepa artikkel ilmus ajakirja Eesti Keel ja Kirjandus kolmes järjestikus numbris 1941. aasta esimesel poolel (nr. 2, 3, 4) ja põhines tema enda kogutud materjalidel aastaist 1936–1938. Viimases osas täna Viidalepp Talvet ERM-i arhiivi vastavast ainekust tehtud koopiade eest. Vt. R. Viidalepp. Kollektiivtöö traditsioone Muhust ja Läänemaalt. – Eesti Keel ja Kirjandus 1941, nr. 4, lk. 274.

⁷¹ Vastavas arhiivisäilikus on käsikirjast neli varianti. Kaks esimest on rohke empiirikaga tekstid pealkirjaga „Talgud Eestis. Eesti Rahva Muuseumi ainekust põhjal“. Kaks viimast on aga lühendatud variandid teema kohta pealkirjaga „Lisandeid eesti talgute probleemile“, millest ühel on pealkiri maha tõmmatud ja asemele kirjutatud „Kartograafilisi lisandeid eesti talgute probleemile“. Pean tõenäoliseks, et Talve soovis tehtud töö põhjal artikli avaldada ning need lühendatud tekstid ongi artikli käsikiri. Sellest ka pealkirjas olev „Lisandeid...“, mis oleks olnud täienduseks Viidalepa artiklile.

⁷² D. Berg. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamisluug. – M. Hiimäe (koost.). Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks (ERA Toimetused, 20). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002, lk. 27.

⁷³ M. Hiimäe. Eessõna. – O. Loorits. Endis-Eesti elu-olu. III. Lugemispalu põllumehe elust. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2000, lk. 6.

⁷⁴ Autobiograafias kirjutab ta järgmist: „Ma saatsin kirja ka prof. Uno Harvale Turu ülikooli, kelle õppealaks seal oli sotsioloogia, kuid mitte ameerikapärane sotsioloogia, millest siis veel midagi ei teatud, vaid soome-ugri rahvaste usundiajalugu ja ühiskondlik kultuur. Viimasena mainitu oli mind Tartus väitekirjakavastuste ajal huvitama hakanud. Harva teostega olin ma tuttav Oskar Looritsale sooritatud eksamist peale. [– – –] esimesel võimalusel hankisin ma mitmed [Harva saadetud] õppekavas olevad teosed, lugesin need läbi ja kandsin neid seljakotis sellel ja järgnevalgi aastal.“ (I. Talve. Kevad Eestis, lk. 301.)

rahvakultuur“ mustand, mis koosneb 200 küsimusest.⁷⁵ Trükitud varianti on parandanud, täiendanud ja kommenteerinud G. Ränk ning oma teadmisi on jaganud ka O. Loorits.⁷⁶ Küsimustik on jagatud nelja ossa: 1) Küla ametimehi;⁷⁷ 2) Külaelu;⁷⁸ 3) Karjamajandusega seotud ühiskondlikke õiguskombeid⁷⁹ ja 4) Kalastuses esinevad sotsiaalsed⁸⁰ nähtused.⁸¹ Viienda teemadeplokina on Talve mõelnud mitmesugustele seni peaaegu käsitlemata nähtustele,⁸² mis laiendavad rahvakultuuri uurimisala veelgi.

Esimese nelja teemaderingi juures on Talve võtnud suuresti eeskujuna soome etnoloogi Erik Anton Virtaneni (1897–1970) 1938. aastal ilmunud raamatust „Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria“, mida on hiljem peetud oma käsitluselt pioneeriks ka Soomes.⁸³ Talve kirjutab, et kuigi Virtaneni teose põhiallikateks olid ajaloolised dokumendid, leidis seal võrdluseks materjali, mida viimane oli kogunud Eestist, Saaremaalt ja Muhust. See tõukas Talvet mõtlema võimalusele uurida ühiskondlikku rahvakultuuri just Muhus. („Miks mitte Muhu, mõtlesin ma, sobiva suurusega ja hästi säilinud küladega. Väitekirja põhimaterjali oleks pidanud aga Muhu küladest ise koguma.“)⁸⁴ Juba 1942. aasta oktoobrisse plaanitud esimene tutvumisreis Muhusse jäi aga olude sunnil ära.⁸⁵

Põhjalikke eeltöid nõudnud küsimuskava koostamise juurest soovis Talve jõuda väitekirja kirjutamiseni. Selleks plaanis ta ulatuslikku materjalikogumist nii korrespondentide abil kui ka isiklike uurimisreiside kaudu. Arvatavasti ebakindlate aegade tõttu ei soovinud ta hakata nn. diplomeeritud edasiõppijaks Tartu ülikooli juures, vaid pöördus 2. veebruaril 1943. aastal Ränga soovitusel stipendiumi saamiseks kõigepealt ÕES-i poole.⁸⁶ Stipendiumi soovis Talve kasutada uurimistöö alustamiseks kahe kuu jooksul, millest kaks nädalat tahtis ta veeta raamatuid uurides ja arhiivides töötades (ERA, Riigi Keskarhiiv), ülejäänud aja aga välitöödel Muhus (1 kuu) ja Setumaal (2 nädalat). Ühiskondlikku rahvakultuuri defineerib ta järgmiselt: „Meie külaelu vanemal ajal, ühiskondlikud suhted ja kihistused, kollektiivsed ettevõtted, õiguslik rahvatraditsioon.“⁸⁷ Talve taotlus rahuldati ja ÕES määras talle stipendiumi suurusega 250 marka. Ta alustas töödega, kuid pidi sellest peagi loobuma, sest minek Saksa sõjaväkke ähvardas teda reaalsemalt kui kunagi varem. Mobilisatsiooni väljakuulutamise päeval kirjutas Talve päevikusse: „Nii on lugu. Ja mina naiivses töötegemise meeolus vean iga päev koju raamatuid ja ähvardan sandist meeolust hoolimata tõsiselt tööle hakata. [– –] Lähapäevil peab aga vist hakkama raamatuid kogudesse tagasi kandma. Aga raskeks läheb selle elamise ja

⁷⁵ ERM Ak 36-6-5. Nii masinal kui käsitsi kirjutatud variant. Esialgu on pealkirjaks olnud „Eesti ühiskondlik külakultuur“.

⁷⁶ Looritsalt on mõned täiendavad märkmed ERA allikatest vastavatel teemadel. Tänan Kadri Tamme ERA-st käekirja dešifreerimisel.

⁷⁷ Küsimusi on esitatud karjase, sepa, heinamaade- ja metsa- ja väravavahtide ja möldri kohta ning seega langeb see kokku trükki läinud küsimuskavaga.

⁷⁸ Selle teema all leiab küsimusi vastastikusest aitamisest külas, veoloomade laenamisest, ühissaunast, ühiskivist, kaevudest ja allikatest, linaleotispaikadest, lubjapõletamisest ja kruusavõtmisest, külateedest ja -sildadest ühiskondlike nähtustena, aia- ja väravategemise kohustusest ning kraavidest.

⁷⁹ Küsimused puudutavad järgmisi teemasid: ühiskari ja -niidud; karja kaitsmine; kinnijäämine; karjamaade rentimine; karjarööv, salalüps; loomade rentimine; karjasõnnid; ühisheinaniitmine.

⁸⁰ „Sotsiaalsed“ on maha tõmmatud ja asemele kirjutatud „ühiselu“.

⁸¹ Küsimused: ühised kalaveed; püük võõrastel randadel; ühiskalastus; märgikeel; ühiskalastuse juhatajad; tööjaotus; päevilised; saagi jagamine; algus- ja lõpetamispeod.

⁸² Pealkirjastamata teemadeplokk sisaldab järgmist: laadad ja turg; kirik, koolid; vaeste hoolekanne; külanoorde koosviibimised; talgud; külakõrtsid, ööbimiskohad; kerjused, sandid; mõis; rändkaupmehed ja käsitöölised; külaarstid, posijad, nõiad; teenijad taludes, nende palgad ja tööolud; alevik-linn.

⁸³ Vt. K. Vilku. E. A. Virtanen 60-vuotias. – Virittäjä 1957, vol. 61, nr. 3, lk. 323–325.

⁸⁴ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 271.

⁸⁵ Samas.

⁸⁶ ERM Ak 36-6-5. Ilmar Talve kiri.

⁸⁷ Samas.

olemise likvideerimine siin Tartus, kus praegu kõik on juba enamvähem viisakalt sisse seatud.⁸⁸

Aprilli alguses põgenes ta Soome, kasutades üle lahe mineku eest tasumiseks ka saadud stipendiumi.⁸⁹ Uurimistö Muhu ja Setumaa ühiskondlikust rahvakultuurist jäigi kirjutamata. Suurejooneline plaan uurida Eesti ühiskondlikku kultuuri, millega oleks laiendatud tuntavalt seni kindlaks kujunenud uurimisevälja, jäi kahjuks vaid unistuseks. Kuna väitekirja tol hetkel ei sündinud, võib öelda, et Talve võimekus teadlasena läbi lüüa ja tahe eriala uuendada manifesteerub selles 200-punktilises küsimuskava mustandis.

Ilmar Talve aastad Rootsis

Doktorikraadi saamine Rootsi etnoloogias

Pärast raskeid sõja-aastaid ning sekluslikke ja ohtlikke rännakuid jõudis 25-aastane Ilmar Talve Rootsi augustis 1945 ja saabus pooltühja kohvriga Stockholmi sama aasta 10. detsembril, et alustada tööd tunnustatud Rootsi etnoloogi Sigurd Erixoni (1888–1968) juhitud Rahvateaduslikus Instituudis (*Institutet för Folklivsforskning*).⁹⁰ Kuninglikust pealinnast sai tema kodulinn järgmiseks neljateistkümneks aastaks. Töökoha oli ta leidnud tänu juba aasta varem Rootsi jõudnud endiste ERM-i kolleegide abile, peamiselt E. Laidile, kes tundis Erixoni juba varasemast ajast ja töötas seal juba koos teiste pagulasteadlastega.⁹¹ Erixoni instituut oli Rootsis noorele etnoloogile parim võimalik koht akadeemilise karjääri loomiseks, kuid tegelikkuses kujunes see teiselt maalt tulnule sõjajärgsetel aastatel keeruliseks, tihti segadusse ajavaks, väsitavaks ning – mis põhiline – aeganõudvaks. Talvel oli küll suur sisemine soov saada teadlaseks, kuid tal olid ainult algelised teadmised rootsi keelest, Rootsi kultuurist ja ajalooast. Need olid aga Rootsis humanitaaraladega tegelemise vältimatu eeltingimus. Tal oli küll magistrikraad, kuid seda ei võetud Rootsis arvesse. Võib öelda, et ta visati vette ja pidi õppima ujuma. Seda ta ka tegi. Ettetulnud raskused oli võimalik ületada tõsise töö ja tahtega ning samuti mõningase õnnega.

Rootsi etnoloogia ehk tollase omakeelse nimega *folklivsforskning* jäi Teise maailmasõja mõjudest puutumata. Kui Kesk- ja Ida-Euroopas olid erinevad ideoloogilised režiimid jätanud distsipliinile oma jälje, mida nüüd hakati puhastama, siis Rootsis kui (peaaegu) neutraalses riigis polnud uurijatel probleemi jätkata esialgu sõjaeelsel viisil. Seda enam, et juht oli jäänud samaks: 1934. aastast Rootsi etnoloogiat eest vedanud professor Erixon jätkas oma kohal kuni 1955. aastani. Tema juhtimisel oli Rootsi etnoloogiast kujunenud teadus, mis uuris oma maa materiaalsel rahvakultuuri ajaloolises perspektiivis.⁹² Nagu Eestis, oli ka sealne distsipliin tihedalt seotud muuseumide ja arhiividega, mis pakkusid uurijatele vajalikke allikaid.⁹³ Erixoni ja tema koolkonna jaoks oli kõige tähtsam meetod kartograafia ehk kultuuriliste fenomenide leviku kaardistamine, keskendudes kultuuripiirkondadele ja -piiridele. Eesmärgiks oli Rootsi rahvakultuuri atlase koostamine, mille nimel pani Erixon oma alluvad tööle juba sõja-aastatest alates.⁹⁴ Samas ei saa atlase-projekti vaadata vaid Rootsi-sisese teemana. Kartograafia ja selle ühtlane arendamine oli Euroopa etnoloogia

⁸⁸ I. Talve päevik, sissekanne 3. märts 1943, lk. 140.

⁸⁹ I. Talve. Kevad Eestis, lk. 274–276.

⁹⁰ Vt. lähemalt: I. Talve. Kutsumatu külaline. Autobiograafia II. Tartu: Ilmamaa, lk. 91.

⁹¹ Erixon oli Eestit külastanud kahel korral (1930 ja 1934). 1934. aastal juhtis ta ka Stockholmis toimunud Baltimaade ja Soome noorematele kolleegidele suunatud Põhjamaade etnoloogia kursust, millest võtsid Eestist osa F. Linnus ja E. Laid. Vt. A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 692.

⁹² Vt. J. Frykman. A Tale of Two Disciplines: European Ethnology and the Anthropology of Europe. – U. Koccel, M. Nic Graith, J. Frykman (eds.). A Companion to the Anthropology of Europe. Blackwell Companions to Anthropology 17. Chichester: Wiley-Blackwell, 2012, lk. 576.

⁹³ B. Rogan. The Institutionalization of Folklore. – R. Bendix, G. Hasan-Rokem (eds.). A Companion to Folklore. Blackwell Companions to Anthropology 15. Chichester: Wiley-Blackwell, 2012, lk. 613.

⁹⁴ Vt. lähemalt: K.-O. Arnstberg. Le moment Sigurd Erixon. – Ethnologie française 38/2 (2008), lk. 213–219.

kesksemaid ettevõtmisi ja kasvava rahvusvahelise koostöö aluseid pärast sõda.⁹⁵ Juhtivaks figuuriks riikidevaheliste etnoloogiaalaste suhete arendamisel kujunes hea organiseerimisvõimega Erixon, mistõttu võib sõjajärgset Rootsi *folklivsforskning*'ut tervikuna nimetada Euroopa etnoloogia lipulaevaks.

Suurejoonelise projekti elluviimiseks vajas Erixon sobiva erialase taustaga kaastöölisi, kelleks sobisid hästi Balti riikidest saabunud pagulased. Enne Talvet olid seal juba tööd alustanud E. Laid, G. Ränk, Kärllis Straubergs (1890–1962) ja Pauls Kundziņš (1888–1983) Lätist ning Jouzas Lingis (1906–1977) Leedust.⁹⁶ Nad said nn. arhiivitöölisena⁹⁷ ametisse Erixoni juhitas Rahvateaduslikus Instituudis, mis oli seotud nii Põhjala Muuseumi (*Nordiska Museet*) kui ka Stockholmi ülikooliga.⁹⁸ Esialgu olid nende võimalused isikliku uurimisteema edendamisel piiratud või suisa keelatud. Pagulasuurijate ülesandeks oli instituuti tulnud etnograafiliste vastuste organiseerimine ja süstematiseerimine ning etnograafiliste teoste tõlkimine. Edaspidine areng sõltus varem kodumaal saavutatud positsioonist ja kaasavõetud uurimismaterjalide olemasolust. Asukohamaa akadeemilises ringkonnas tuli end kõigepealt tõestada, s. t. publitseerida ja vajaduse korral akadeemiline kraad omandada. Kergem oli väljakujunenud teadlastel nagu Ränk, kellel oli lisaks professoripositsioonile ja ilmunud uurimuste nimekirjale kaasa toodud käsikirjad, mida esimesel võimalusel publitseerima asuda. Keerulisem oli Laidil, Hagaril ja Talvel. Esimene oli Eestis tegelenud pigem arheoloogiaalase doktoriteemaga (volga-soome hõimude rauaaeg) ning töötanud aastaid akadeemiast eemal, mingeid materjale ta endaga kaasa tuua ei saanud,⁹⁹ teised olid küll Tartus magistratöö kaitsnud, kuid selle tasemest ei osatud Rootsis midagi arvata, lisaks ei olnud neil publikatsioone ette näidata.

Kuivõrd keeruline võis olla eesti noorte etnoloogide erialaste kogemuste tõestamine Rootsi professorile, tuleb ilmekalt välja Hagari kirjust Talvele 12. oktoobrist 1945.¹⁰⁰ Hagar kirjutab: „Eksami asjad on nõnnaviisi, et käisin paari nädala eest Erixoni jutul, et kokku leppida, mis siis öieti lugema peaks. Ta oli üsna udune ja hädas, ega teadnud kuidas seda asja seada. [– –] Erixoni huvitas eriti, palju ma tean Euroopa etnoloogiast. Arutasime edasi-tagasi ja siis ta tegi ettepaneku, et kirjutagu ma kõik raamatud üles, mis eluaeg olen lugend. Sellest ütlesin viisakalt ära. Siis ta katsus ise mõningaid nimetada oma kavast, aga sellega ei jõutud kaugele. Jäi nii, et ta võtab kontakti Rängaga ja katsub siis välja selgitada, palju meiesugused võiksid teada ja palju neile veel peab selga laduma. Rängaga rääkis ta samal päeval ja siis R. käskis mul muretseda Tartu Filos. teadusk. õppekava. Seda olen nüüd siinamaani muretsenud, aga veel ei ole saanud. Edasi R. ütles, et tema käskinud veel väljaspool kava juurde lugeda, ei mäletavat aga enam, mis nimelt. Käskis mul üles kirjutada. Kui Sul on mõni hea idee, siis teata.“¹⁰¹ Litsensiaadieksami¹⁰² jaoks õppimist tuli Hagari sõnul alus-

⁹⁵ Rahvusvahelise teaduskoostöö teisteks põhilisteks teemadeks oli Euroopa-ülese bibliograafia ja etnoloogilise sõnaraamatu koostamine. Vt. B. Rogan. Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. *International Activities, European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s.* – ARV. *Nordic Yearbook of Folklore*, 2013, Vol. 69, lk. 89–151.

⁹⁶ Talvega samast põlvkonnast saatusekaaslane Hagar oli saanud esialgu tööle Põhjala Muuseumisse ja liitus instituudiga hiljem (vt. A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 699).

⁹⁷ Arhiivitööline tähendas Rootsis haritlaste madalalalgalt hädaabitööd, mida korraldas Kuninglik Tööturuvalitsus (A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 692).

⁹⁸ Tegelikult tollal veel kolledž, mitte päris ülikooli õigustega.

⁹⁹ Vt. M. Metslaid. The Adjustment of Ethnographic Practice to New Political and Cultural Circumstances. *Estonian Ethnology at Home and in Exile after World War II.* – S. Eggmann, B. Johler, K. J. Kuhn, M. Puchberger (ed.). *Orientieren und Positionieren, Anknüpfen und Weitermachen. Wissensgeschichte der Volkskunde/Kulturwissenschaft in Europa nach 1945.* Waxmann Verlag (Schweizer Beiträge zur Kulturwissenschaft; Band 9), lk. 127–146.

¹⁰⁰ Ajal, mil Talve oli veel Vråka laagris Smålandis ja otsis võimalusi jõuda Stockholmi erialasele tööle.

¹⁰¹ H. Hagari kiri I. Talvele, 12.10.1945. EKLA, f. 404, n. 3, s. 25, l. 11.

¹⁰² Rootsi tollases haridussüsteemis aste enne doktoritöö kaitsmist, mis tõestas uurija kompetentsust vastaval erialal ja andis mingisugusegi võimaluse leida oma erialal kindlamat tööd. Vt. I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 161.

G. Ränk, I. Talve, H. Hagar ja E. Laid Stockholmis Põhjamaade etnoloogide ja folkloristide konverentsil, september 1948. SM F 3937: 193 F

kinnisuse ja üldise šovinismiga.¹⁰⁶ Pagulasetnoloogid olid sunnitud uurimiselaks valima Rootsi rahvakultuuri fenomeni, kuid selle puhul „pidi aga teadma ja arvestama sellega, mida rootsi etnoloogid ise uurisid või kavatsesid uurida. [– –] kui ma oleksin soovinud Rootsis teaduslikul alal edasi töötada, oleks teema pidanud olema Rootsit käsitlev, ja mitte käsitlema siinsete arusaamade järgi perifeerseid küsimusi.“¹⁰⁷ Erinevad Talvet huvitavad või mitte nii väga huvitavad teemad olid ebasobivad või n.-ö. võetud. Erixoni eestvedamisel korraldatud igasuviste välitööde käigus sattus Talve soome keele oskajana uurima metsasoomlasi, kuid nendest väitekirja tegemist ei pidanud Talve ise perspektiivikaks.¹⁰⁸ Instituudis töötamise esimestel aastatel andis Erixon talle ülesande koostada levikukaart saunadest ja rehtedest. Kaardi koostamiseks tehtud uurimistöö põhjal kirjutatud ettekandega esines Talve instituudi seminaril juba 1947. aastal¹⁰⁹ ja oli valmis teemat kohe edasi uurima, kuid Erixon hoidis seda esialgu endale. Alles 1953. aastal andis Erixon teema Talvele vabaks.¹¹⁰

Majanduslik ebakindlus, sõltumine erinevate stipendiumide saamisest ja kestmisest,

tada Erixoni enda asjadest. Ta lisab juurde: „Rõhku pannakse laplastele (peam. Wiklund¹⁰³), ja Rootsi soomlastele (Hämäläise¹⁰⁴ viimase teose kohta E. [Erixon] ütles ses ühenduses, et see olevat osalt naiivne). Sotsiaalne külg on kõvasti hinnatud. Ja Euroopa peab küll selge olema – asi, mida meie kavas suurt ei olnud just.“¹⁰⁵

Doktoritöö kaitsmiseni jõudmine võttis Talvel siiski aastaid. Probleeme valmistas litsensiaadiksami mahukus ja mitmeastmelise sooritamisega seotud ajakulu, uurimisteema valimine, majanduslik ebastabiilsus ja sõltumine erinevatest stipendiumidest, raskused olid seotud ka rootsi teadlaskonna

¹⁰³ Karl Bernhard Wiklund (1868–1934), keeleteadlane, tuntud saami keele ja etnograafia uurija.

¹⁰⁴ Albert Hämäläinen (1881–1949), Helsingi ülikooli etnoloogiaprofessor 1931–1949.

¹⁰⁵ H. Hagari kiri I. Talvele, 12.10.1945.

¹⁰⁶ Vrd. B. Klein. *Baltic Folklorists and Ethnologists in Sweden: Reflections on Scholarship in Exile and Discipline Formation*. – D. Bula, S. Laime (ed.). *Mapping the History of Folklore Studies: Centers, Borderlands and Shared Spaces*. Newcastle upon Tyne, 2017, lk. 85–110.

¹⁰⁷ I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 204. Rootsi-kesksust ja rootsikeelsust nägid pagulasuurijad samas probleemaatilisena. Näiteks avaldas Ränk oma esimesed suuremad uurimused paguluses saksa keeles. Ka Talve kavatses esialgu kirjutada doktoritöö saksa keeles ja otsis selleks tõlkijat (vt. I. Talve kiri O. A. Webermannile, 1.10.1955, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 55/57), kuid see plaan ei õnnestunud arvatavasti rahapuuduse tõttu. Paradoksaalselt võis Rootsi-keskse uurimisteema valimine piirata pagulasteadlaste hilisemaid töövõimalusi, kui otsustati vaadata Rootsis kaugemale. Nt. mainib Talve oma kirjas Esko Aaltonenile, et E. Laid ei saa Turu ülikooli kohale kandideerida, sest tema väitekirja teema on liialt Rootsi-keskne ja seega ta ei kvalifitseeru (kiri 26.02.1959, EKLA, f. 404, n. 1, s. 1, l. 1).

¹⁰⁸ I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 204.

¹⁰⁹ Talve oli esimene balti pagulastest, kes seal ettekande pidas (vt. I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 124–126). Seminari ettekande tekst „Rior i Sverige“ on säilinud (Rior i Sverige [Rehi Rootsis]. EKLA, f. 404, n. 47, s. 2).

¹¹⁰ Vt. lähemalt: I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 221.

materjali tohutu mahukus¹¹¹ ning samuti Talve enda põhjalikkus tingisid käsikirja lõpulejõudmise venimise. Ta uuris rahvapärasteid abihooneid, mida kasutati kuivatamiseks ja pesemiseks, analüüsis nende ajaloolist arengut laiemal geograafilisel alal, keskendudes konstruktsiooni ja funktsiooni teemadele.¹¹² Väitekirja „Bastu och Torkhus i Nordeuropa“ (Saun ja viljakuivati Põhja-Euroopas, kokku 544 lk.)¹¹³ kaitsmine toimus lõpuks 7. mail 1960. aastal.¹¹⁴ Ränk arvustas Talve suurteost juba järgmise kuu Rootsi eestlaste ajalehes Teataja. Tema sõnul on Talve käsitlus esimene põhjalikum analüüs sellel teemal kogu Euroopas. Kui varasemad käsitlused olid keskendunud esemelis-tüpoloogiliste probleemide lahendamisele, siis Talve keskendub selle kõrval ka ehituste funktsioonidele. „Uurijana on Talve realist, kes ei tavatse teha kõrgeid teoreetilisi konstruktsioone. Ta jääb empiirilisele pinnale ega rutta omapoolsete järeldustega. [– – –] Küsimusesolevale ainele on lähenetud esmakordselt teadusliku preentsiooniga, haarata antud kompleksi kogu ulatuses. Tulemuseks on põhjalik kultuurajalooline inventuur kogu Euroopa piirides ja sellele vastav üldkujutus, mida praegu kättesaadavad andmed üldse võimaldavad.“¹¹⁵

Doktoritöö kaitsmisega lõppes Talve aeg Rootsis. Akadeemiline kraad oli omandatud, kuid erialased karjäärivõimalused rootslaste juures võimatud. See laienes tegelikult teistelegi pagulasetnoloogidele.¹¹⁶ Ideaalne töökoht oleks olnud *Nordiska Museet*, kuid selle ukсед jäid pagulastele suletuks. Ka teistesse muuseumidesse üle Rootsi saadetud soovialdustele ei reageeritud. Näiteks kandideerisid nii Talve kui Hagar 1957. aastal Göteborgi muuseumi assistendi/ametniku kohale ja kuigi nad olid ainukesed litsensiaadid, ei saanud kumbki neist tööd. Ka Laid proovis mitmesse muuseumisse töökohta leida, paraku tulutult.¹¹⁷ Loomulikult arenes mõne rootsi kolleegiga sõbralik läbikäimine, kuid üldine suhtumine balti pagulastesse oli tõrjuv.¹¹⁸ Erixoni-aegset instituuti on ironiliselt kutsutud Balti instituudiks seal töötavate balti pagulaste pärast.¹¹⁹ Kuigi eesti/balti pagulasetnoloogid panustasid oluliselt sõjajärgse Rootsi etnoloogia publikatsioonide nimekirja ning osalesid aktiivselt atlaseprojektis, ei ole nad leidnud viimase ajani sealse etnoloogia historiograafias tunnustust.¹²⁰ Osaliselt on see seotud ka asjaoluga, et Erixoni ephhi tervikuna suhtuti kuni viimase ajani tõrjuvalt ja unus-

¹¹¹ Peamiselt mahukas arhiivitöö Rootsi, Soome ja Norra erinevates arhiivides ja muuseumides.

¹¹² Vt. doktoritöö sissejuhatust: I. Talve. Bastu och Torkhus i Nordeuropa. *Nordiska Museets Handlingar* 53. Stockholm, 1960, lk. 1–8.

¹¹³ Talve põhjalikkusest annab tunnistust seegi, et väitekirja teemat uurides kogunes materjali nii palju, et lisaks mahukale doktoritööle avaldas ta aasta hiljem raamatu Kirde-Euroopa rehest (Den nordosteuropiska rian: en etnologisk undersökning. *Folklivsstudier* VI. Helsingfors-Köbenhavn, 1961).

¹¹⁴ Oponentideks olid Stockholmii ülikooli etnoloogiadotsent Olof Hasslöf (1901–1994) ja veel hiljuti Turus dotsendimetit pidanud etnoloog Toivo Vuorela (1909–1982) (A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 703).

¹¹⁵ G. Ränk. Saunast reheni. – *Teataja*, 25.06.1960. Ränk avaldas retsensiooni mõned aastad hiljem ka rootsikeelses erialaväljaandes – *Folk-Liv XXVI-XXVII*, 1964, lk. 114–115. Vt. ka Joosep Metslangi 2020. aastal ilmunud lühikest sissejuhatust Talve doktoritöö eestlaste, liivlaste ja lätlaste saunasid puudutavate osade tõlkele (J. Metslang. Saateks. – *Vaata ringi. Studia Vernacula* 12, 2020, lk. 103–105. Tõlge asub samas lk. 106–118.)

¹¹⁶ Probleem oli eriti terav, kui võrrelda neid pagulasajaloolaste ja -arhivaaridega (nagu R. Indreko, E. Blumfeldt, A. Soom, J. Koit, L. Kaelas), kes liikusid kiiresti ajutiste arhiivitööliste astmelt kindlatele erialastele positsioonidele (K. Johanson, M. Tõrv. The many faces of Richard Indreko. Richard Indreko mitu nägu. – K. Johanson, M. Tõrv (ed.). *Man, his time, artefacts, and places. Muinasaja teadus* 19. Tartu: University of Tartu, 2013, lk. 50–52).

¹¹⁷ I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 281–282.

¹¹⁸ Oma osa võis anda ka see, et Rootsi eestlaskond oli suur, moodustades silmapaistva kogukonna, tekitades kohalikes võõristust ja see tingis ettevaatliku ja tõrjuva suhtumise nendesse. Vrd. J. Undusk. How to Become a Perfect Danish-Estonian Historian: Homage to Vello Helk. – M. Zadencka, A. Plakans, A. Lawaty (eds.). *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989. On the boundary of two worlds: identity, freedom, and moral imagination in the Baltics* 39. Leiden, Boston: Brill Rodopi, 2015, lk. 244.

¹¹⁹ Vt. A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 692; B. Klein. *Baltic Folklorists*, lk. 93.

¹²⁰ Vt. B. Klein. *Baltic Folklorists*.

tavalt.¹²¹ Patroneeriv Erixon saavutas Rängale dotsendikoha Stockholmi ülikoolis ja Hagarile töö viinamuuseumi ülesehitamisel. Laid suri enne, kui saavutas kindlama töökoha. Talve kolis Soome elama.

Tutvused Soome kolleegidega olid Talvel tekkinud teiste eesti rahvateadlaste kaudu juba sõja-aastatel ning kui ta Rootsi jõudis, taastati need võimalikult ruttu. Paguluse esimestel aastatel oli soomlaste roll eesti uurijate abistamisel oluline ka kirjanduse hankimisel. Olukorras, kus aastate jooksul kogunenud erialateosed olid kodumaale maha jäänud, oli sellest teadustööd tehes suur abi.¹²² Esialgu piirdus Talve korrespondents Kustaa Vilkunaga (1902–1980), hilisematel aastatel suhtlusring laienes. Juba 1940. aastate lõpus oli Vilkuna kutsunud Talvet Soome uurimistööd tegema sealse stipendiumi abil, kuid pagulaspasiga ja ebakindlas poliitilises situatsioonis kartis ta seda teha.¹²³ Kui Talve koos naise Liisaga 1954. aastal Rootsi kodanikeks said,¹²⁴ avardusid võimalused lähedase Soomega suhelda märgatavalt. Vilkuna kaudu sai ta stipendiumi ja siirdus samal aastal Soome arhiividesse ja muuseumidesse väitekirja jaoks materjali koguma.¹²⁵ Järgmisest aastast algasid Talve suvised külauurimised Soomes lisasissetuleku saamiseks. Selle tööotsa sai ta tänu tutvusele Soome Rahvusmuuseumi rahvateadusliku osakonna juhatajaks saanud Niilo Valoneniga (1913–1983).¹²⁶ Suhtlemine Soome kolleegidega tihenes ja laienes ning see kujunes Talve eluteele määravaks – tänu sellele sai võimalikuks professorikoht Turus alates 1961. aastast.

1959. aastal, kui Talve oli perega juba Turusse kolinud ja töötas sealses ülikoolis eesti keele lektorina, kirjutas ta kaasveljestolasele Otto Alexander Webermannile (1915–1971): „[– –] töö on iseseisev ja ülemused puuduvad. Ei saa võrreldagi minu ülesannetega Rootsis. Kolmandaks – tunnen end siin enam kodus kui Rootsis kus ma kunagi ei kodunenud. Ja lõpuks on see ju mu naise kodumaa, ja seegi tähendab midagi, sest kodumaa puudumine on lõpuks suur miinus igapäevale nagu väga hästi teame. [– –] Ei ole olemas veel professuurigi, ja kui see kord tehakse, leidub sündinud-soomlasi alati nii palju, et minu kõrvale suruvad. Aga ma pole siia selle mõttega tulnudki ja ei kaota siis ka midagi. Enne vaatame, kuidas pooleliolevad tööd valmis saab ja trükki jõuavad; seejärgi võib vaadata, mis edasi saab. Siin Soomes on aga inimesi vähe, uurijaid vähem, vabadust vastavalt rohkem ja materjali jalaga segada. Ja seegi tähendab midagi; küllap ära ka elab, kui elada lastakse.“¹²⁷

Eesti etnoloogia võimalikkus paguluses

Eesti pagulasteadlastele jäi nende päritolu, rahvuslik identiteet ja kultuur oluliseks ka muutunud oludes, kui nad püüdsid end professionaalidena asukohamaal tõestada. Nad olid üles kasvanud ja paljud ka karjääri rajanud rahvuslikult meelestatud õhkkonnas/ühiskonnas ise-

¹²¹ Nt. rääkis sellest Karin Gustavsson oma loengus „Sigurd Erixon and Swedish Ethnology after the Second World War“ Ilmar Talve 100. sünniaastapäevale pühendatud konverentsil Turus, 6. septembril 2019. aastal. Vt. ka B. Klein. *Baltic Folklorists*.

¹²² Kirjas Vilkunale soovis Ränk 1948. aastal mõningaid teoseid ja lisas: „Oleksin lõpmata rõõmus, kui saaksin need [teosed] ka oma raamatukokku siin Frösunda metsas, kuid nagu tead, ei saa meie ju raamatuid Soomest tellida ja osta. Jääb üle ainult mingi modifitseeritud „kerjamise meetod“ sel alal, mida aastate jooksul oleme harjunud nii kasutama, et see juba hakkab muutuma mingiks rahvuslikuks erijooneks. Aga parata pole midagi: olukord kujundab inimest ja nüüd palun minagi [– –]“ (G. Ränga kiri K. Vilkunale, 14.12.1948, Soome Kirjanduse Selts, Kirjanduse Arhiiv, Kustaa Vilkuna Arhiiv. Kirjavahetus 1231:30).

¹²³ Vt. I. Talve kiri K. Vilkunale, 5.03.1947, EKLA, f. 404, n. 2, s. 23, l. 1.

¹²⁴ I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 221.

¹²⁵ Kirjavahetus Vilkunaga ei ole täielikult säilinud, kuid suhtlemisel temaga tundub olevat Talvele oluline roll. 1956. aastal tunnistab ta oma kirjas Vilkunale, et on korduvalt saanud temalt head nõu, lisades, et Erixoni näeb ta harva ja viimase järeלטulija professoritoolil John Granlund istub rohkem oma raamatute taga ja temast on praktilistes asjades vähe abi (I. Talve kiri K. Vilkunale, 28.12.1956, EKLA, f. 404, n. 2, s. 23, l. 3).

¹²⁶ I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 244.

¹²⁷ I. Talve kiri O. A. Webermannile, 11.07.1959, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 74/79–81.

seisvas väikeriigis, mille kaotus mõjus rängana. Esimestel pagulusaastatel loodeti ka kiiret tagasipöördumist kodumaale oma ameti juurde. Isennast nähti Eesti etnoloogia esindajate ja kandjatena ning selle kaudu mõtestati oma erialast tegevust. Nii kestis see umbkaudu 1950. aastate lõpuni. Rootsi etnoloogiaga lähemalt tutvudes seati seda eeskujuks kodumaise eriala arendamisel ning uusi teadmisi loodeti rakendada taas Eestisse jõudes tööle hakates. Nii kurdab Talve oma kirjas Webermannile 22. augustist 1946 nn. musta töö tegemist Erixoni Instituudis. Samas nendib ta, et seda tehes on võimalik saada põhjalikke teadmisi vastavatest küsimustest Rootsi rahvakultuuris ning „peale selle on ju meetodiga ja siinse töösüsteemiga tutvumine suure väärtusega, sest meie ise peame kodus kord hakkama just sama tegema“.¹²⁸ Kirjavahetust lugedes tundub, et kodumaalt lahkumine ja Rootsi etnoloogiaga kokkupuutumine tekitas paratamatult võimaluse vaadelda oma (rahvuslikku) eriala kõrvaltvaataja pilguga. Noorema põlve uurijate esmane isiklik kogemus uue maa teaduslikest lähenemistest ja distsipliini toimimismehhanismidest mõjus valgustavalt.¹²⁹

Noorte etnoloogide kriitiline vaade oma eriala arengutesse ilmneb Hagari ja Talve esimestest säilinud kirjadest. 1945. aasta novembris kirjutab Hagar, et kataloogib muuseumis rahvarõivaste osi ning on töö elavdamiseks hakanud lugema Rootsi etnoloogi Sigfrid Svenssoni raamatut „Skånes folkdräcker“. Ta kiidab Svenssonit: „S. on mees vaimuga ja mis veel enam, väga liikuva vaimuga. Kontseptsioon on sotsioloogiline, reaaliad pole isehiks, vaid abinõuks kultuuri struktuuri analüüsimisel. Ära ehmata vend neist vähe lennukaist sõnust; M.[Mannineni]¹³⁰ ilutseva ja nämmutava 500 leheküljega võib selle järel meetoodilises ja ideoloogilises mõttes p...t pühkida. Muidugi on kurade hää, et niisugune on, aga pärast Heikelit oleks võinud ka parem olla juba.“¹³¹

Talve vastab sellele pika kirjaga,¹³² milles arutleb kriitiliselt eriala mineviku ja tuleviku orientatsiooni üle. Ta meenutab Hagarile mitu aastat tagasi Tartus toimunud omavahelisi arutelusid eesti etnoloogia uurimisalade „sotsioloogilise valgustamise“ vajaduse üle. Talve nendib, et tollal nad ainult aimasid uute meetodite võimalusi, aga nüüd tundub, et nad olid valinud õige tee. Ta kuulutab, et vanad tegijad on „ollut ja mennyttä“ (nagu soomlased ütlevad) ja nüüd valitsevad teised ajad, teised vaatepunktid ja teised meetodid. „Ka etnograafide hulgas on põlvkonnad: minu arvates Manninen, Kurrik, Sirelius, Heikel ja Ränk ise ja osaliselt Linnus – see oli selline „koolkond“. Kindlasti on erinevus Heikeli ja Ränga, Mannineni ja Linnuse vahel. Aga igal juhul olen ma kindel, et kõigest uuest Kesk-Euroopas, Skandinaavias ja Inglismaal ei olnud meil aimugi. Ma usun, et Linnus oli ka uute meetodite osas osaliselt kompetentne.“¹³³ Talve meenutab meetoodilises mõttes soikunud õhku Raadil: „... oleksime mõlemad hädasti vajanud uusi mõjusid väljastpoolt, siis ennekõike Rootsist, kui

¹²⁸ I. Talve kiri O. A. Webermannile, 22.08.1946, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 1. Samas nimetab ta Erixoni selles kirjas „kahtlemata üks maailma juhtivamaid etnolooge“. Aasta hiljem saadetud kirjas kohtab veidi pessimistlikumaid toone: „[olen otsustanud] lihtsalt teha tööd, vaatamata ja küsimata sellest, mis sest tööstki otsest kasu oleks ja mis mõte sel on, kui me kord end Eestis ehk ikkagi rakendada ei saa“ (I. Talve kiri O. A. Webermannile, 11.08.1947, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 3).

¹²⁹ Vanema põlvkonna esindajate (Ränk, Laid) mälestustest, kirjavahetusest ega teemakohasest publitsistikast niisugust radikaalset erinevusetunnetust ei kohta. Nemand olid Rootsi etnoloogia ja selle suurkuju Erixoniga juba 1930. aastatel kokku puutunud (vt. A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 692).

¹³⁰ Hagar viitab siin Ilmari Mannineni teosele „Eesti rahvariie ajalugu“ (1927).

¹³¹ H. Hagari kiri I. Talvele, 21.11.1945, EKLA, f. 404, n. 3, s. 25, l. 3.

¹³² Tasub lisada, et nii Hagari kui ka Talve kirjad on kirjutatud rootsi, eesti ja soome keeles. Talve kirjadest on säilinud ainult see üks mustand, kuid oma autobiograafias kirjutab ta korduvatest rootsikeelsetest kirjadest. „Kui Helmut mulle novembri algupäevadel rootsikeelse kirja kirjutas, ei tahtnud ma halvem olla ja vastasin samas keeles. Selleks tuli mul veel agaralt sõnastikku kasutada, aga vastus sai saadetud, ja see oli mu esimene rootsi keeles kirjutatud tekst. Hagar oli juba üle aasta Stokholmis olnud ja rootsi etnoloogiaga tutvunud. Tä kiitis oma kirjas Sigfrid Svenssoni doktoritööd ja saatis mulle laagrisse Dag Trotzigi väitekirja lugeda. Rootsi etnoloogia oli mulle veel täiesti tundmatu maa“ (I. Talve. Kutsumatu küllaline, lk. 89).

¹³³ Rootsi keelest tõlgitud (autor). I. Talve kiri H. Hagarile, 24.11.1945, EKLA, f. 404, n. 1, s. 22.

arvestada etnoloogia praegust suhtumist. Ja usun vaevalt, et Rängal, nii suurepärane mees, kui ta muidu ongi, oleks olnud veel lisaks nendele seminaridele olnud midagi erilist öelda ei Sulle ega mulle.¹³⁴ Talve meenutab, et on püüdnud neist metodoloogilistest probleemidest varem vanemate kolleegidega rääkida, kuid tulutult. Ta ütleb, et Hagari kirjas esitatud tähelepanekud oleksid kui „püssirohulõhn vana ja päris väsinud sõjaratsu ninasõõrmetes“. Talve kutsus üles oma aega Rootsis võimalikult kasulikult veetma, et uusi teadmisi tagasi Eestis olles kasutada, ning lisab: „Kui sinagi oled dotsent, ära ainult naera – siis tuleb lõpp seminariharjutustel Mannise stiilis, kus vaadati objekti, justkui see ise oleks ime.“¹³⁵ Talve rõhutab, et tüpoloogiline vaade on mõnikord vajalik, aga see ei saa olla peamine, vaid analüüsima peab objekte loonud inimest ühiskonna osana. Ta näeb perspektiivi kultuuriajaloolise ja sotsioloogilise vaate ühildamises, lisades, et seesugust lähenemist võiks kasutada mitmesuguste etnoloogiliste probleemide käsitlemisel: rahvariided, maaviljelus, rahvakunst, kultuuriajalugu üldiselt, Eesti-Rootsi probleem (Lääne-Eestis), sotsiaalsed küsimused, saarestiku küsimus (Kihnu, Ruhnu, Setu). Talve nendib: „Mul ei ole nendest uutest meetoditest teadmisi, kuid ma tunnen mingil moel vaistlikult seda suunda ja otsiva inimesena otsin seda teed.“¹³⁶

1940. aastate teisel poolel oli paguluses pakilisemaid probleeme lahendada kui distsipliini radikaalselt ja süstemaatiliselt uuendada. Selle asemel tuli kohaneda uue asukohamaa keele, ühiskonna ja töökultuuriga ning tuli saada jalad alla. Lisaks olid uurimistöo jaoks vajalikud allikad ning harjumuspäraseks saanud arhiivid ja muuseumid kättesaamatud. Esinemis- ja avaldamisvõimalused tuli alles luua ja otsida. Nii näiteks asutas Talve koos sõprade luuletajate Raimond Kolgi (1924–1992) ja Kalju Lepikuga (1920–1999) 1948. aastal ilukirjandusliku ja humanitaarteadusliku ajakirja *Sõna*, mis ilmus aastani 1956.¹³⁷ Eesti-teemalise uurimistööga said pagulasteadlased tegeleda ainult juhul, kui neil oli õnnestunud materjale kaasa tuua (Talvel ei õnnestunud) või kui Rootsi arhiividest otsides avastati midagi asjakohast.¹³⁸ Rahvusliku/kodumaise eriala arendamine käis paratamatult mõttelisel tasandil ja tulevikku vaataval.

Talve ei avaldanud oma etnoloogia kohta käivaid kriitilisi mõtteid avalikult, seda tegi Hagar.¹³⁹ Selle asemel ilmus Talvel (alles või õigemini siis, kui olud olid juba rohkem stabiliseerunud) 1952. aastal programmiline, tulevikku vaatav artikkel „Eesti kultuuriajaloo probleeme“.¹⁴⁰ Artikli kirjutamise ajend ei ole täpselt selge, kuid siin võib aimata vajadust sõnastada aastate jooksul kogunenud mõtted ning esitleda oma teadusliku suuna kvintessentsi eesmärgiga jõustada Eesti-suunalist teadustööd, et jätkata rahvusteadustega paguluses. Oma osa võis anda ka samal aastal Taanis peetud Põhjamaade etnoloogide ja folkloristide konverents, millest Talve osa võttis ja kus oli teravalt tõstatatud vajadus uurida erinevaid ametirühmi ja linnu.¹⁴¹ Samuti tuli Erixon just 1950. aastate alguses välja etnoloogiateaduse uuendamise ideedega.¹⁴² Erixon, kes omakorda oli mõjutatud Ameerika kultuuriantropo-

¹³⁴ Soome keelest tõlgitud. Samas. Vrd. Hagari 1952. aastal avaldatud artikliga, milles ta kiidab sõjaaegsete Ränga seminaride taset ja vastavust kaasaegse Euroopa etnoloogia suundumustele (H. Hagar. Eesti rahvateadus käänakul, lk. 50).

¹³⁵ Soome keelest tõlgitud. I. Talve kiri H. Hagarile, 24.11.1945, EKLA, f. 404, n. 1, s. 22.

¹³⁶ Samas.

¹³⁷ Vt. I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 140–145.

¹³⁸ Talve trükidebüüdiks kujunes 1949. aastal Eesti Teaduslik Selts Rootsis peetud ettekande põhjal kirjutatud artikkel Carl Fr. W. Russwurmi ja A. Hazeliuse kirjavahetusest ehk teisisõnu eestirootsi kogude hankimise problemaatikast rootsi muuseumi jaoks 19. sajandil. Artikkel ilmus rootsikeelsena *Svio-Estonica* (Carl Russwurms brev till Artur Hazelius. – *Svio-Estonica* IX, 1949, lk. 155–167).

¹³⁹ Vt. nt. H. Hagar. Gustav Ränk, Vana Eesti rahvas ja kultuur. – *Sõna* 1949, nr. 2, lk. 137–141; H. Hagar. Eesti rahvateadus käänakul, lk. 48–50.

¹⁴⁰ I. Talve. Eesti kultuuriajaloo probleeme. – *Tulimuld* 1952, nr. 4, lk. 204–210; nr. 5, lk. 259–263. Artikkel on avaldatud ka kogumikus: I. Talve. Vanem ja noorem Eesti. Tartu: Ilmamaa, 2008, lk. 44–60

¹⁴¹ I. Talve. Kutsumatu külaline, lk. 205; I. Talve. Kansatiede ja murroskausi. Työväen, eri ammattien ja kaupunkikulttuurin tutkimuksesta. – *Suomalainen Suomi* 1958, nr. 7, lk. 439.

¹⁴² Vt. lähemalt: B. Rogan. Sigurd Erixon, lk. 96–98.

loogiast, rõhutas traditsiooniliste (talupoeglike) ühiskondade kõrval ka linlike ja industriaalsete ühiskondade ning nende ühiskondade moderniseerumisprotsesside uurimise vajadust.¹⁴³ Talve oli kursis Euroopa etnoloogias toimuvate muudatustega, aga samas laiendas ta oma vaadet üldisele kultuuriajaloole, mis sisaldas ka ajaloo teadust ning ajaloolist sotsioloogiat ja ideeajalugu. Eesti kontekstis näeb Talve siin võimalust erinevate teadusvaldkondade koostöökis ja ühistööna sündivat sünteesivõimalust.¹⁴⁴ Ta rõhutab selletaolise uurimise puhul kolme teguri (geograafiline ruum, ajalooline ja sotsiaalne miljö) määrava rolli tähelepanemist ja nende analüüsimist.¹⁴⁵ Erixon oli kolme teguri rollist kirjutanud juba 1937. aastal ning kordas seda 1951. aastal.¹⁴⁶

Talve klassikalisest etnoloogiast laiem kultuuriajalooline vaade eristas teda teistest tollastest eesti etnoloogidest. Ka Ränga uurimisvaade oli väga laiahaardeline, kuid seotud ikkagi tollasele etnoloogiale omaste talupojakultuuri puudutavate probleemidega. Oma teesid võttis Talve kokku kirjas Webermannile järgmise lausega: „Minu rahvateaduslik arusaamine näed orienteerub kultuurajaloolise miljöötundmise suunas, kuhu sisalduksid Eestimaa kõik ühiskondlikud klassid rahvusele vaatamata.“¹⁴⁷ A. Viires on hiljem rõhutanud Talve programmartikli uuenduslikkust, milleni nõukogude Eestis hakati jõudma alles 1980. aastatel.¹⁴⁸ See viitab omakorda Eestis tehtud etnoloogiateaduse kammisetusele nõukogude ajal ning seega ka realiseerumata võimalusele, mis oleks tekkinud vabas Eestis Ilmar Talve kodumaale jäädes. Valitseva ideoloogia ja surutuse tõttu tekkis 30-aastane viivitus Eestis ning piiratud võimaluste tõttu samas ka paguluses. Talve võis ju programmi avaldada, kuid reaalsele Eesti-kesksele uurimistööle ei olnud võimalik pühenduda. Kummalisel kombel võitis sellest hoopiski Soome etnoloogia, mille uuendajana on Talve Turu ülikooli pikaaegse etnoloogiaprofessorina ajalukku läinud. Tema Soome etnoloogia programmartikkel „Kansatiede ja murroskausi“ (1958) esitleb sarnaseid lähtepunkte nagu Eesti kultuuriajaloo probleeme lahkav kirjatükk kuus aastat varem.

Talve üleskutse pagulastele asuda üheskoos laiapõhjaliselt uurima Eesti kultuuriajalugu ei kandnud vilja. Ka ta ise pidi järgnevalt paratamatult keskenduma Rootsi etnoloogia teemadele ja eesmärgile kaitsta doktoritöö. Siiski leidis ta võimaluse oma ideid etnoloogiast ja selle uurimisalast esitleda 1956. aastal, pidades Eesti Teaduslikus Instituudis¹⁴⁹ loengusarja „Eesti rahvakultuurist 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul“.¹⁵⁰ Avaloengus rõhutas ta rahvakultuuri mõiste avarust: „Kui me aga tahame vaadelda talupojakultuurigi mitte kui ainult staatilist, püsivat ja muutumatut, vaid kui progressiivselt arenevat kultuuri, nagu ta ju tööpoolest ja tegelikult on, siis nihkuvad muud rahvastikuklassid, nende asukohad – linnad ja

¹⁴³ Samas.

¹⁴⁴ I. Talve. Eesti kultuuriajaloo probleeme, lk. 205.

¹⁴⁵ Samas. Arvatavasti artikli kirjutamisest tõukuvalt on Talve 1952. aasta aprillis kirjutanud Webermannile, et on koostanud baltisaksa memuaarteoste nimekirja ja palub Webermannil seda täiendada. Lisaks kirjutab Talve: „Tahaksin üldse kuulda Sinu tarkusest üht ja teist kultuurajaloolise miljöö-kirjelduse poolest väärtuslikemate memuaarteoste kohta, kus oleks andmeid niihästi kodusest atmosfäärist, perekonnapidudest, kalendritähtpäevadest (lihavõtted, jaanipäev, jõulud jne.); toitudest, jookidest, ka riitusest – ja üldse selliseid andmeid, millede abil võib saada mõningaid pidepunkte vastavate nähtuste ajaliseks dateerimiseks [– – –]. Üldse oleksin sulle tänulik kui oskaksid mulle juhatada ka muud kirjandust näiteks käsitööliste miljöö kohta (kui selliseid on). Ja ka muude ühiskonnaklasside kohta. [– – –] Need on vist kaunis lootusetud küsimused, aga Sinu eruditsioon on sellel alal suur ja seepärast ma Sind vaevangi“ (I. Talve kiri O. A. Webermannile, 8.04.1952, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 25/27).

¹⁴⁶ B. Rogan. Sigurd Erixon on the Post-War International Scene, lk. 97.

¹⁴⁷ I. Talve kiri O. A. Webermannile, 8.04.1952, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 25/27.

¹⁴⁸ A. Viires. Ilmar Talve teadusmehena, lk. 282.

¹⁴⁹ Eesti Teaduslik Instituut loodi 1951. aastal Eesti Teaduslik Seltsi juurde, et pakkuda Eesti-teaduste keskset ülikoolitasemel õpet.

¹⁵⁰ Eesti rahvakultuurist 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul. Loengud Eesti Teaduslikus Instituudis, EKLA, f. 404, n. 11, s. 3.

alevid – veelgi enam esikohale kui uudiste vahendajad ja levitajad. Just seetõttu on mõttetu ja meetoodiliselt täiesti vale teatava ajajärgu kultuuri – ütleme rahvakultuuri – käsitlemisel eraldada üksikud klassid ja kõnelda talupojakultuurist, linnakultuurist jne. kui eraldiseisvatest ühikutest. Maal ja linnal on alati olnud oma kultuuriline eriilme, kuid nende vahel on alati ka olnud kontakt.¹⁵¹ Talve kriipsutas alla vajadust vaadelda etnograafilisi nähteid nende ajaloolis-sotsiaalses-majanduslikus ja geograafilises kontekstis.

Idee uurida põhjalikumalt (Eesti) kultuuriajalugu ei andnud talle ka kõige kibedamal doktoritöö kirjutamise ajal rahu. Nii kirjutab Talve 28. aprillil 1958. aastal taas Webermannile: „Aga tahaks siiski loota, et kunagi puht rahvateaduse pinnalt võiks minna suuremate kultuur-ajalooliste – ja ideeajalooliste – Lärdomshistoria, Du vet! – kallale. Millal see aeg tuleb – ei tea.“¹⁵² Paradoksaalselt tekkis Talvel võimalus tegeleda süvitsi Eesti kultuuriajaloo alal pensonipõlves 1990. aastatel.¹⁵³ Töö päädis 2004. aastal ilmunud mahuka raamatuga „Eesti kultuurilugu: keskaja algusest Eesti iseseisvuseni“.

Aktiivne pagulasteadlane ja arvustused Nõukogude Eesti etnograafiast

Ilmar Talve ei osalenud aktiivselt pagulasühiskonna poliitilises elus, s. t. erinevates pagulas-organisatsioonides.¹⁵⁴ Kuid ta oli Rootsi-aastatel aktiivne ajakirjanduses, osales Eesti üle käivas kultuurilis-poliitilises debatis, kirjutades päevapoliitilisi vesteid, jutustusi, novelle ja artikleid. Jaan Unduski järgi võib teda nimetada teadlikuks pagulaseks, kes ei hakanud ka aja möödudes kahtlema võimaluses kunagi kodumaale naasta ja sestap hoidis teadlikult kultuurilist järjepidevust ning kutsus seda ka teisi tegema.¹⁵⁵ Pagulaseks olemise üle mõtisklemiseks andis talle võimaluse romaanide kirjutamine („Ainult inimene“ 1948, „Maja lumes“ 1952, „Juhansonis reisid“ 1959).

Kultuuri järjepidevuse küsimusega seoses kõnetas Rootsi-aastatel Talvet oluliselt eesti (pagulas)teaduse kestmise problemaatika. Ta kirjutab mitmeid võitlevasse pagulasdiskussusesse asetuvaid artikleid, milles vaatles teadust osana rahvuskultuurist ning selle kestmist üliolulisena rahvuse säilimisel ja edasikestmisel. Talve rõhutas rahvusteaduse rolli paguluses tehtavas kultuurilises propagandas ning samuti rahvusideoloogia kujundamisel üldiselt. Ta kirjutab: „Alles sellest peale, et meid tunnustatakse kultuurrahvaks, iseseisvaks elamiseks õigustatuks, omapärase rahvusliku kultuuri ja iselaadiga rahvaks, kes võib enesele ümber tõmmata selged piirid ka rahvuskultuuriliselt ja ajaloolise arengu põhjal, – alles sellest peale hakkavad ka rahvusvahelised õigusnormid meie jaoks kehtima!“ Teadmisi sellest on andnud ja annavad edasi rahvusteadused, mistõttu on need teadused „saanud aktiivseks väliseks relvaks eesti rahva võitluses oma maa ja rahva eluõiguste kaitsmisel“.¹⁵⁶ Talve kirjutab ka teaduste ülesandest teenida kogukonda, uuendada ja mitmekesistada selle kultuuri, ja vajadusest tutvustada Rootsi akadeemilisele ringkonnale Eesti teadlaste saavutusi.¹⁵⁷ Kui 1949. aastal anti Rootsis välja esimene põhjalik eesti teadlaste uurimusi koondav kogumik,¹⁵⁸ sai Talve oma retsensioonis rahulolevalt nentida: „Et meie teaduslik tegevus on suutnud jätkuda, tuleb kirjutada ühe suurima võiduna meie võitluse kontosse.“ Teose ilmumine tähistas „meie

¹⁵¹ Samas, l. 4.

¹⁵² I. Talve kiri O. A. Webermannile, 28.04.1958, EKLA, f. 404, n. 2, s. 19, l. 67/70.

¹⁵³ Mitmeid artikleid erinevatel Eesti kultuuriajaloo teemadel oli ta avaldanud ka varem, nt. Noor-Eestist ja Gustav Suitsust.

¹⁵⁴ Vrd. E. Laidi või R. Indreko tegevusega.

¹⁵⁵ Vrd. J. Undusk. Eesti, eksiil ja Välis-Eesti: Väike mentaliteedilugu. – Akadeemia 2008, nr. 10, lk. 2261.

¹⁵⁶ I. Talve. Rahvuslikud teadused ja Eesti võitlus. – Vabariiklane 1946, nr. 6, lk. 22–25. Vt. ka I. Talve. Kolm aastat pagulaskultuuri. – Eesti Teataja, 24.09.1947, nr. 72.

¹⁵⁷ I. Talve. Uus köide Eesti teadust. – Eesti Teataja, 14.10.1948, nr. 78.

¹⁵⁸ Koguteose „Apophoreta Tartuensia“ andis välja ETSR 1949. aastal, et tähistada eestikeelse Tartu Ülikooli 30. aastapäeva.

teadusliku töö murdumatut kontinuiteeti. See on ühtlasi suur paraad vabale maailmale ja selle parool on: meid ei ole suudetud hävitada, eesti teadus elab!¹⁵⁹

Juba 1945. aastal asutati Stockholmis Eesti Teaduslik Selts Rootsis, mille eesmärgiks oli eestikeelse, Eesti maad ja rahvast uurivate teaduste edendamine ning vastavate teadlaste võrgustiku loomine.¹⁶⁰ 1952. aastal alustas seltsi juures tegevust Eesti Teaduslik Instituut,¹⁶¹ suunaga kujundada välja akadeemiline õppeasutus eesti teaduste edasikestmiseks. Aastate jooksul toimus instituudis õppetöö 14 erialal¹⁶² ning loengusarju pidas ka Talve. 1956. aasta loengumaterjalide põhjal¹⁶³ võib öelda, et Talve lähenes ülesandele põhjalikkusega: ta on kasutanud laiapõhjalist kirjandust nii varasemast ajast kui kõige uuemaid uuringuid, mh. nõukogude kodumaal avaldatud uurimusi. Pole teada, kui palju kuulajaid tal loengutel käis, kuid võimalus nooremale põlvkonnale teadmisi edasi anda oli sellega loodud. ETI-st ei kasvanud välja loodetud ülikooli, noorte huvipuuduse tõttu (ja võib-olla ka rahaliste probleemide tõttu) muutus instituut aastakümnete jooksul pigem bibliograafiate ja bioograafiate väljaandjaks.¹⁶⁴

Kuna paguluses puudus rahvusliku etnoloogiaga intensiivselt tegelemise võimalus, siis seda enam hoiti silm peal raudse eesriide taga kodumaal ilmuval erialakirjandusel. Juba 1948. aastal oli Talvel võimalik retsenseerida aasta varem ilmunud ERM-i aastaraamatut.¹⁶⁵ Ta teeb seda põhjalikult kuuel leheküljel. See oli aastaraamat, mida oodati juba Saksa okupatsiooni ajal ja milles pidi ilmuma Talve artikkel voolmetest, mis nüüd oli jäänud arusaadavatel põhjustel publikatsioonist välja.¹⁶⁶ Talve kiidab Ants Viirese artiklit ratsutamises kõige sisukamaks ja keskendatumaks teiste artiklitega võrreldes. Kaugeltvaataja pilguga kirjutab ta kahetsusega: „See on igalt leheküljelt pealesuruv tunne, et vaba kontakti puudumise tõttu välismaailmaga kasvõi näit. uuema teadusliku kirjanduse jälgimise teel on need artiklid kirjutatud surutud ja sumbunud õhkkonnas, mis etnoloogia üldisest arengust Põhjamaadel on vähemalt 15 aastat taga.“¹⁶⁷ Arvustuse pearõhk on aga pööratud „õpetlike“, nõukogude etnograafias suundaandvate artiklite (mõneti iroonilisele) kommenteerimisele. Talve tunnetab hästi nõukogude diskursuse poeetikat ja poliitikat ning mõistab kodumaale jäänud teadlaste pealesunnitud vajadust hinnata ümber varasem töö.

Nimetatud aastaraamatus ilmus ka kodumaist rahvateadust vedama asunud arheoloog prof. Harri Moora (1900–1968) suundaandev artikkel „Eesti etnograafia nõukogulikult ülesehitamisel“. Moora kirjutab, et etnograafia peaks jätkama vana, eelkapitalistliku talupoja-kultuuri uurimisega, kuid peaks asetama suurema rõhu etnograafiliste nähtuste sotsiaalsele kontekstile. Hiljem on seda interpreteeritud kui endise Eesti rahvateaduse edasiarendamist, mitte viimasega vastandumisena ja seega ka mitte täielikult nõukogude marksistliku lähe-

¹⁵⁹ I. Talve. Meie teaduse Opera Magna. – Eesti Teataja, 11.02.1950, nr. 6, lk. 4.

¹⁶⁰ O. Arens. Ajalookirjutus eksilil: Eesti Teaduslik Selts Rootsis. – Acta Historica Tallinnensia 2010, nr. 15, lk. 191–199.

¹⁶¹ Esialgse nimega Eesti Rahvuslike ja Kodumaiste Teaduste Instituut, asutamisaastaga 1951. Instituut iseisvus 1953. aastal.

¹⁶² O. Arens. Ajalookirjutus eksilil, lk. 196.

¹⁶³ Loengusari „Eesti ehituskultuuri areng välissuhete tagapõhjal“, EKLA, f. 404, n. 11, s. 1; Loengusari „Eesti rahvakultuurist 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul“, EKLA f. 404, n. 11, s. 3. Hilisematel aastatel käsitles ta loengusarjades eesti käsitööd (1957) ja eesti ühiskondlikku rahvakultuuri (1958) (vt. A. Viires. Eesti pagulasetnograafid, lk. 694).

¹⁶⁴ O. Arens. Ajalookirjutus eksilil, lk. 196.

¹⁶⁵ Tolle hetke nimega ENSV Teaduste Akadeemia Eesti Rahva Muuseum. Aastaraamatu tiitellehele oli märgitud seeria I, kuid juurde oli lisatud ka järjepidevust tähistav number XV.

¹⁶⁶ Vt. I. Talve. Kevad Eestis, lk. 207–208.

¹⁶⁷ I. Talve. Kõide kodumaist rahvateadust. – Sõna 1948, nr. 4, lk. 179. Veelgi enam, kommenteerides S. P. Tolstovi artiklit „Etnograafia ja nüüdisaeg“, milles õpetatakse korrektset nõukogude etnograafia lähenemisviisi, paigutab Talve nõukogude teaduse 19. sajandi tasemele (soov saavutada universaalset maksvust ja kehtestada üldistav teooria) (samas, lk. 181).

nemisega kaasaminevana.¹⁶⁸ 1948. aastal paguluses luges Talve Moora artiklist välja tugevat kriitikat „kodanliku aja“ rahvateaduse aadressil, mida ta silub, viidates 1930. aastate lõpus ja sõja-aastatel alanud muudatustele Eesti etnoloogia arendamisel. „Tuuakse esile mitmesuguseid puudusi etnograafilises uurimis- ja korjamistöös, mille parandamise poole püüti meil ka juba varemaltki. Et näit. sotsiaalse kihistuse peegeldumise uurimisel rahvapärases ainelises kultuuris on oma suur ülesanne täita, selle vastu ei vaidle loomulikult keegi, ja selles suunas on etnograafia pikemat aega juba sammumas ka näiteks Rootsis, kus sotsioloogilised meetodid ja vaateviisid on kasutamisel juba iga aja tasemel oleva uurimuse puhul. [– –] Selle kõige puhul võib ainult meelde tuletada, et need tööülesanded, mida praegu fikseeritakse uute leiutistena, on üles tõstetud juba kümmekond aastat tagasi.“¹⁶⁹ Talve näeb nõukogude Eesti rahvateaduse tulevikuvõimalusi pessimistlikult, kuna arenemist soodustavad kontaktid välismaaga on keelatud, „mistõttu silmapiir pidevalt kitseneb ja töötajate teaduslik areng jääb kängu“.¹⁷⁰ „Ja seejuures toimuv teaduse politiseerimine on marksistliku ideoloogia üks põhitees, mille puhul aga teaduse vabadusest ja vabast teadusest ei maksa enam kõnelda.“¹⁷¹

1949. aastal järgmist nõukogude Eesti humanitaaria kogumikku¹⁷² retsenseerides imestab Talve tsensuuri üle: „Teiste kõigi tööd otsitakse vigu, Looritsaga on asi hullem, ta on lihtsalt olematuks muutunud! Ka ühtegi tema tööd ei nimetata. See fakt on üks kõige kummalisemaid uudiseid selles teoses, annab aga sellisena meile ühe välkpildi selle kohta, kuidas Rootsis jm. olijatesse seal praegu suhtutakse.“¹⁷³ Nüüd aga suudab Talve näha ka midagi positiivset – kodumaale järelejäanud teadlastel on „siiski võimalusi vähemalt olemasoleva ainestiku läbitöötamiseks ja loodetavasti ka uue materjali kogumiseks“,¹⁷⁴ kuigi töötama peab (teadus) poliitiliselt ebakindlas olukorras: „Nii on sealsed uurijad kõik nagu soole kõndima saadetud – keegi ei tea, kust kohalt sul jalg mudasse vajub!“¹⁷⁵ Talve lõpetab: „Huvi – ja rahutusega – ootame järgnevaid teoseid nõukogulikult kodumaalt, kus teaduski väsinud hobusena veab marksistlikku riigikaarikut, – ja tunneb end ikka enam ja enam eeslina.“¹⁷⁶

Ometi ei ilmu Talvelt enam järgnevalt nõukogude etnograafia arvustusi. Retsenseerija rolli võtab edaspidi üle Ränk,¹⁷⁷ aga ka Ivar Paulson (1922–1966).¹⁷⁸ Samuti ei käsitle Talve edaspidi pagulusetnoloogia olevikku/tulevikku, seda teeb hoopiski Hagar mitmes artiklis.¹⁷⁹ Küll aga võttis Talve ette pagulasetnoloogide (-folkloristide) bibliograafia koostamise („A bibliography of works published by Estonian ethnologists in exile 1945–1956“ ETSR

¹⁶⁸ Vt. K. Konksi. Sovietisation and the Estonian National Museum during the 1940s–1950s. – JEF. Journal of Ethnology and Folkloristics. 2007, Vol. 1, nr. 1, lk. 32–33.

¹⁶⁹ I. Talve. Kõide kodumaist rahvateadust, lk. 181–182.

¹⁷⁰ Samas, lk. 182.

¹⁷¹ Samas, lk. 183. Talve võrdleb nõukogude teaduspoliitikat varasema natsi-Saksa teaduspoliitikaga.

¹⁷² Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Teaduslik session 23.–29. aprillini 1947. Ühiskonnateaduste osakonna istungid. Venekeelsed resümeed. Tartu: RK Teaduslik Kirjandus, 1948.

¹⁷³ I. Talve. Teadus veohobuse osas. – Sõna 1949, nr. 2, lk. 145.

¹⁷⁴ Samas, lk. 146.

¹⁷⁵ Samas.

¹⁷⁶ Samas.

¹⁷⁷ Vt. nt. G. Ränk. Die estnische Volkskundeforschung in den Jahren 1945–1955. – Zeitschrift für Ostforschung 1956, lk. 244–254; G. Ränk. Põlv Nõukogude Eesti rahvateadusele. – Tulumuld 1957, lk. 34–41; G. Ränk. Kodumaist kultuurilugu ja rahvateadust kaugvaates. – Tulumuld 1959, lk. 124–128; G. Ränk. A. Viires. Eesti rahvapärane puutõendus. – Kotiseutu 1964, lk. 168–169.

¹⁷⁸ I. Paulson. Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI. – Folk-Liv 1959/1960, XXIII: 2, lk. 58–59; I. Paulson. Eesti rahva etnilisest ajaloo. – Zeitschrift für Ethnologie 1960, Bd. 85, lk. 282–284; I. Paulson. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI&XVII. – Zeitschrift für Ethnologie 1962, Bd. 87, lk. 302–303.

¹⁷⁹ Nt. H. Hagar. G. Ränk; H. Hagar. Eesti rahvateadus käänakul; H. Hagar. Prof. Gustav Ränk 60 aastat. – Teataja 1962, nr. 7. Vt. ka G. Ränk. Eesti teadlase osa Põhjamaade etnoloogias. – Mana 1969, nr. 1 (35), lk. 65–66.

väljaandel 1957. aastal) ning kirjutas üksikud persoonikesksed artiklid.¹⁸⁰

Tälve passiivsuse põhjuseid võib oletada. 1959. aastast asus ta elama Turgu, kus töötas esialgu ülikooli Rahvateaduse Instituudi assistendina ning eesti keele lektorina, edasi dotsendina ja professori kohusetäitjana. 1962. aastal valiti ta Turu ülikooli esimeseks soome ja võrdleva rahvateaduse professoriks; selles ametis töötas 1986. aastani. Professuuri ülesehitamine, Soome etnoloogia arendamine ning oma uurimistööde kirjutamine võttis kindlasti palju aega ja energiat. Lisaks täitis ta aastaid humanitaarteaduskonna prodekaani ja dekaani kohuseid, mis tähendas arvukalt administratiivset lisatööd. 1970. aastal valiti ta Soome Teaduste Akadeemia liikmeks. Ka ilukirjanduslik loometöö jäi tal aastateks tagaplaanile. Tema enesekontseptsioonis toimus justkui mingi muutus – pagulasteadlasena, kes keskendub Eesti teemadele, polnud võimalik töötada, aga samas oli ta saavutanud lõpuks kõrge akadeemilise positsiooni, mille poole oli pürginud juba tudengipõlvest saadik. Kahjuks oli see kodumaast eemal, kuid tuli paratamatusega leppida ning keskenduda tööle. Ta oli kindlasti kursis nõukogude Eestis tehtava teadusega, kuid ei kirjutanud sellest eraldi. Tälve Soome-aastad jäävad siinkohal lähemalt vaatlemata.

Kodumaine etnoloogia ja Ilmar Talve

Gustav Ränk on oma õpilase tudengiaastatest hiljem kirjutanud järgmist: „Tälve küpsemine teadlaseks langeb ajastusse, mil etnoloogia (kutsutud rahvateaduseks või etnograafiaks) Tartus oli saamas täisealiseks. [– – –] Seminaridesse ja loengutele ilmus lühikese ajaga mitu töötavat nime, nende hulgas Ilmar Talve. Initsiatiivist uurimisülesannete leidmisel ja läbitöötamisel polnud ka puudust, kuid nagu ühel väikesel maal ikka, nii jäi seal (nüüd tagantjärele vaadates) silmapiir ikkagi provintsiaalselt kitsaks. [– – –] Kui me tema esialgsetes uurimustes näemegi kodumaiste ainete prioriteeti, siis on see pedagoogiliselt loomulik areng, mis algab hästi tuntuga oma ümbrusest ja tungib siis järkjärgult sest keskkonnast kaugemale perifeeriasse.“¹⁸¹

Tälve oli selleks ajaks olnud juba aastaid Turu ülikooli professor. Pagulusse minek andis uurijale justkui suuremad võimalused, kui kodumaal eales oleks saanud tekkida (Eesti etnograaf vs. Põhjamaade etnoloog). Täna sõja-aastate Tartus elanud Ilmar Talve tegevusele tagasi vaadates ei pea minu arust tollasesse Eesti etnoloogiasse ja selle noorema põlvkonna uurijate võimetusse ja võimalustesse nii tagasihoidlikult suhtuma. Kui vaadata Tälve tudengiaegseid uurimisteemasid ja -plaane, paneb imestama nende mitmekesisus ja laiahaardelisus. Ta ei piirdunud ainult üksiku teemaga ja selle järjest sügavamale mineva analüüsiga, vaid haaras rahvakultuuri uurimist juba noore teadlasena väga laialt. Voolmete juurest jõudis ta söe- ja tõrvapõletamise, samuti ratassõidukite juurde, nende teemade kõrval tegeles ta iseseisvalt veel ühiskondliku rahvakultuuri uurimise arendamisega. Seda kõike korruga ning sõja ja kaose tingimustes. Õpingud olid katkendlikud, seminari- ja magistritööd pidid valmima liigselt kiirustades, väga suur rõhk oli iseõppimisel. Kõigest hoolimata õnnestus Tälvel magistrikraad saavutada ja kindel erialane töökoht leida. Doktoritöö teema oli kujunenud. Kuid aega ja ruumi noorele teadlasele ei antud. Sõda sundis Tälvet põgenema, esialgu 1943. aasta kevadel Soome.

Tälve kirk pühenduda teadusele oli suur. Igast tudengitööst lootis ta tulevikus publikatsiooni avaldada. See ei olnud lihtsalt soovimine, vaid Tälve kirjutas tõesti oma seminaritöid jm. publitseerimiseks ümber. Juba noore tudengina avaldus temas uurijale vajalik enesekindlus, mis tugines suurele lugemusele ja allikatega töötamise võimele. Enesekindlus võimaldas

¹⁸⁰ Vt. nt. I. Talve. Gustav Ränk 50-aastane. – Eesti Teataja 1952, nr. 7, 16/2; I. Talve. Gustav Ränk 60-voortias. – Virittäjä 1962, 66, lk. 57–61; I. Talve. Eerik Laid in memoriam. Äärjooni ta teaduslikust tegevusest. – Tulimuld 1962, nr. 1, lk. 36–43.

¹⁸¹ G. Ränk. Eesti teadlase osa Põhjamaade etnoloogias.

tal iseseisvalt mõelda ja tegutseda, öelda vajaduse korral lahti kindlaks kujunenud erialastest raamidest ja vaadata uurimisala laiemalt, toetumata liigselt juhendaja või varasema kirjanduse (suunaandvatele) juhistele. Ta tundis huvi mitmesuguste (etnograafiliste) teemade vastu, kaotamata samas laiemat kultuuriajaloolist mõõdet.

Pagulasteadlaseks saamine tähendas vajadust vastata uutele ootustele ja paratamatut kohanemist asukohamaa (akadeemilise) eluga, kuid samas tähendas see teadlikku panustamist Eesti kultuuri uurimisse, et järjepidevus ei katkeks ja distsipliinid kestaksid. Esimestel aastatel loodeti veel peatset kodumaale naasmist ja unistati erialase töö jätkamisest Tartus keset omamaiseid arhiive, raamatukogusid ja uurimisvälja. Talve esitas selle kõige nimel oma uurimisprogrammi 1952. aastal, kuid tegelikule tööle ei olnud temal endal ega ta kolleegidel siiski võimalik asuda. Nii nagu sõjaaegsed uurimisalased plaanid, pidid ka pagulusaja alguse mõtted jääma vaid visandiks, mis ootab paremaid aegu.

Soome kolides ei jätkanud Talve nõukogude Eestis ilmunud uurimuste kohta retsensioonide kirjutamist. Tal olid mõningad sidemed raudse eesriide taha jäänud teadlastega, kuid mitte väga tihedad. Viimane tulenes arvatavasti sellest, et Eestist põgenedes oli Talve veel noor magister, kes polnud jõudnud kodumaisesse teadusellu siseneda. Kontaktid kodumaaga, mis hakkasid tihenema 1980. aastatel, olid pigem seotud tema kui kirjaniku staatusega.

Talve kui suurte kogemustega etnoloogi poole pöörduti Eestist 1990. aastate alguses, kui siinset eriala hakati uuendama. TÜ-s dotsendina töötanud Arved Luts (1929–2005) palus 1991. aastal Talvet pidada loenguid Tartu tudengitele.¹⁸² 1994. aastal TÜ-s professoriks saanud Elle Vunder (sünd. 1939) küsis nõu õppekavade koostamisel ja lootis samuti Talvet külalislektorina kohata.¹⁸³ Mõlemale kutsele vastas Talve eitavalt, sest ta ei olnud huvitatud loengute pidamisest. Tartut ja Eestit tervikuna külastas ta pärast taasiseseisvumist korduvalt, kuid pigem kirjanikuna kui teadlasena. Ometi oli talle oluline saada ka etnoloogina kodumaal tunnustatud. Kui A. Viires teatas märtsis 1989 Talvele, et on temast seoses 70 aasta juubeliga kirjutanud artikli avaldamiseks Keeles ja Kirjanduses, vastab Talve: „Sinust pole siin erilist vajadustki kirjutada, sest Sa oled tuntud nagunii.“¹⁸⁴ Audoktor, auliige ja kesteab mis veel kõik. Minust pead Sa muidugi kirjutama, sest mulle pole sealpool vastavat au osutatud, pole küll ka oodanudki, ja oleksin ehk häbenenudki. Nüüd võid siis veel päästa, mis päästa annab.“¹⁸⁵ Viires kirjutas Talve ja teised pagulasteadlased Eesti etnoloogia historiograafiasse sisse, alustades teemaga, mis väärrib kindlasti edaspidistki uurimist.

¹⁸² A. Lutsu kiri I. Talvele, 27.09.1991, EKLA, f. 404, n. 4, s. 42.

¹⁸³ E. Vunderi kiri I. Talvele, 19.09.1994, EKLA, f. 404, n. 8, s. 4.

¹⁸⁴ Viires oli 70-aastaseks saanud 1988. aasta detsembris.

¹⁸⁵ I. Talve kiri A. Viirresele, 2.03.1989, ERM Ak 36-2-16, l. 9.